

DUBROVAČKA NOVA EKONOMSKA POLITIKA POČETKOM XVII. VEKA

VUK VINAVER

1. SLABLJENJE VLASTELE

Od kraja XVI veka jasno se vidi dekadencija starih mediteranskih metropola. Atlantski ocean preuzima plovību i trgovinu, zapadne sile brzo napreduju i politički i ekonomski — povećavaju proizvodnju i trgovački izvoz, politički onemogućavaju manje gradove državnice, a provaljuju onda čak i u njihov Mediteran. Sredozemne metropole cvetale su baš zahvaljujući nerazvijenosti ostaloga sveta — posređujući između zanatsko-manufakturno slaboga Istoka i trgovačko-pomorski slaboga Zapada. Kada je Zapad doživio veliki uspon u XVI veku, u doba izgradnje njegovih nacionalnih država sa rastućom ulogom nove buržoazije, oslabila je uloga starih mediteranskih metropola (ukoliko nisu pripadale novim državama). Revolucija cena je Mediteran pogodila možda zaista manje nego atlantske sile, ali stare metropole nisu imale mogućnosti da samostalno nastupaju novim količinama plemenitih metala, a nisu, posle prvih potresa na Zapadu, mogle iskoristiti revolucionarne posledice ove revolucije cena (uspon buržoaske klase).

Dubrovnik je među starim metropolama nesumnjivo imao poseban položaj: pripijen uz prostrano Tursko Carstvo, on je iz njega izvlačio, širokom trgovačkom mrežom, velike količine sirovina i slao ih na Zapad, a njegovi mnogobrojni trgovački brodovi obavljali su i značajnu saobraćajnu ulogu na Mediteranu. Ali jačanje domaće turske čaršije — nastup Jevreja, Jermena, Grka, Turaka, znatno povećana aktivnost atlantskih sila na Mediteranu, povećan broj zapadnih brodova, trgovaca, artikala i poslovnih ljudi uopšte, učinili su da je dubrovački izvoz turske robe gubio od svoga intenziteta. Čak je i konkurencija stare Venecije počela da zadaje teške udarce Dubrovniku otvaranjem splitske luke.¹ I gusari su jako otežavali plovību od Kvarnera do Mesine, Drača, Kipra, Carigrada i Varne, od 1570 više nego ikada ranije.

Od oko 1590 bile su u Dubrovniku na dnevnom redu žalbe da se mora nešto učiniti, jer grad navodno propada. Na Balkanu je došlo do

¹ G. Novak, Split u svjetskom prometu, Split 1921, 98 i dalje.

osetne stagnacije trgovine oko 1590—1615, u samom gradu su Jevreji grabili poslove u svoje ruke, mornarica se smanjila za trećinu, mnoge su stare velike pomorske linije sasvim napuštene, čak je i stanovništvo nešto malo opadalo. Broj vlastele je bio sve manji, a najistaknutije antuninske porodice su formalno izumirale. Jevrejski poslovni ljudi su na primer 1616 od ukupnog dubrovačkog izvoza imali oko 29⁰/₀, 1618 — 33⁰/₀, 1626 — 17⁰/₀ u svojim rukama. Na ruti Varna — Livorno, Aleksandrija — Marselj, Mesina — London slabo su se vidali dubrovački brodovi. Vlada je zabeležila 1646: »Ranije je na našu skelu Ploče dolazilo malo robe da se ukrcava za Italiju, pa su naši kapetani sa svojim galeonima bili prinuđeni da odlaze iz zemlje, kako bi na drugim mestima našli tovara za svoje brodove. A sada je nastala takva navala i u takvom mnoštvu dolazi roba, da ne samo što je ima dovoljno za terete mnogim turama naših galeona, nego čak i za strane brodove.« Veliki promet, koji je nastao usled Tursko-mletačkoga rata, nastao je početkom 1646 i pokazao Dubrovčanima svu slabost njihova dotadašnjeg prometa balkanskim sirovinama, za koji su inače verovali da su ga oko 1630 opet povećali. Beležilo se da je 1501—1560 u Veliko vijeće primljeno 711 vlastele, a 1601—1660 samo 322, znači za 54,6⁰/₀ manje, a da je svake druge godine umirala neka poznata antuninska porodica. Ako je propadanje zahvatilo stare sile na Mediteranu, Tursku, Španiju i trgovačko-pomorske metropole, Dubrovnik je delio njihovu sudbinu.

Zato je vlada preduzela niz mera da u neku ruku zaustavi ovo propadanje ili da bar prilagodi svoje zakone i politiku novim tendencijama razvoja. Te mere su imale rezultata i doprinele su stvaranju izvesnog reda i ravnomernosti u celi dubrovački razvoj XVII stoljeća.

Stanovništvo Dubrovačke Republike početkom XVII veka nije bilo brojno. Procene stranaca daleko nadmašuju realno stanje, što se, između ostaloga, vidi i po velikim razlikama u brojkama. Država je 1673 imala 21.618 stanovnika, od čega je na sam Dubrovnik otpadalo oko 6.000 ljudi.² Dvadeset dubrovačkih bratovština davalo je neprestano stražare za gradsku bezbednost. Njihov je broj nesumnjivo bio u padu:

1544 — 1086, 1548 — 1041, 1555 — 973, 1673 — 137.

Vlada je više puta naređivala da se vrše popisi pučanstva, obično u slučaju kakve spoljne opasnosti* (jedan je popis vršen krajem 1602). Broj domova u 26 sela Primorja (od Dola i Zatonu do Slanoga) kretao se ovako:

1577 — 792, 1606 — 784, 1610 — 781, 1626 — 735, 1642 — 714, što znači da postoji lako opadanje u broju domova (ali se broj porodica povećao, i to više nego što se je smanjio broj domova). U oblasti »tere nove«, od Banje i Maljkova do Osojnika i Petrova Sela, vidi se izvestan porast kod nekih naselja u drugoj polovini XVI veka (Mrčevo, Orašac), ali u celini nastupa zastoj krajem stoljeća i jedno sasvim lako smanjenje početkom XVII veka. Podaci o ostalim delovima zemlje, kao i o

² Ž. Muljačić, Popisi stanovništva u Dubrovačkoj republici, Dubr. vjesnik br. 132, 10. IV. 1953.

pojedinin gradskim četvrtima svedoče da se u periodu 1570—1650 nesumnjivo odigrava stagnacija u porastu pučanstva, koje je osobito vidljivo oko 1590—1600 i opet oko 1640; iako to ne uzima ozbiljnije razmere, sigurno je da brojke iz 1673 pokazuju smanjenje broja osoba na teritoriju Republike.³ A pučanstvo nije više moglo u masi da odlazi na brodove, da bi se time objasnilo izvesno smanjenje u broju. Brojke o stanju u nekim selima, od kojih je, u krajevima pune feudalne zavisnosti, zavisio opstanak zemljoposjedničkih članova vlastele, padale su u oči svakome u isto doba kada je očevidno bilo i smanjenje u broju članova same vlastele.

Patricijat je u Dubrovniku propadao usled slabljenja opštih pozicija države kojom je upravljao. Međutim, u isto vreme dolaze i drugi razlozi kopnjenju vlasti i sile vlastele: jačanje gornjega sloja pučana, povlačenje plemića od sve riskantnijih i manje unosnijih poslova, gubitak političkog ugleda usled stvaranja većih država koje sve više favoriziraju svoje ljude, odavanje renesansnom životu. Ustvari, sve je to proizilazilo iz osnovnoga uzroka — iščezavanja moći nekadašnjih mediteranskih metropola. Bilo je sve manje mogućnosti za trgovačko-posrednički i bankarsko-pomorski uspeh, te su se plemići svuda, kao što su se žalili starci među njima, povlačili iz galija, magacina i kontoara u letnjikovce, državna veća (i službe) i u gondole i maškare. I pored sve specifičnosti dubrovačkoga položaja, i ovde je propadalo plemstvo. Još na početku XVI stoljeća vozili su Crijevići i Gundulići biber iz Aleksandrije za Rijeku, Ljubljanu, Marselj, nabavljali žito u Ahaji i ukrcavali ulje u Otrantu. Ali u novonastaloj koloniji Beograd 1521—1571 učestvuje neposredno jedna jedina vlasteoska firma. Sa posledicama revolucije cena i zapadno-evropskih finansijskih slomova došlo je do propasti nekoliko vlasteoskih porodica. Plemstvo ima znatne uloge u inostranim bankama, učestvuje u osiguranju brodova, daje novac na kredit, popunjava državne službe, juri za mirazima, jer više ne uspeva u trgovini. Ovi poslovi, i pored toga što im ponekad daju utisak kontrole velikog dela privrede, ipak nemaju perspektiva. I vlastela propada, a sa njome odlazi u istom pravcu i gornji neplemeniti sloj pučana.

Vlastela se smanjuje u brojčanom pogledu veoma osetno. Od mnogobrojnih starih vlasteoskih porodica od oko 1600 ulazilo je u Veliko vijeće još samo članstvo nekih 25 vlasteoskih rodova, jer ostale više nisu davale mladoga naraštaja. Bili su to rodovi Vasiljević, Benešić, Bobaljević, Bunić, Bondić, Buća, Kabožić, Crijević, Đurđević, Getaldić, Gundulić, Gučetić, Gradić, Lukarević, Menčetić, Palmotić, Pucić, Prokulo, Ranjina, Rastić, Saraka, Sorkočević, Tudizić, Zamanja, Binčolić (uziman je hrvatski oblik imena). Ostali rodovi su izumirali i iščezavali još i u ovo doba. Prodanelo i Kruce još se nalaze u spiskovima, ali ne daju više mladih ljudi u vijeća. Interesantno je upoređivati popise iz XVI sa onima iz XVII stoljeća. U Veliko vijeće je primano vlastele:

³ K. Kovač, Crtice o statistici i o vojničkim ustanovama u Republici Dubrovačkoj, Glasnik zem. muzeja 1916, 308.

| | | | |
|----------------|--------------|----------------|--------------|
| 1501-10 — 109, | 1601-10 — 87 | 1551-60 — 123, | 1651-60 — 38 |
| 1511-20 — 121, | 1611-20 — 52 | 1561-70 — 89 | |
| 1521-30 — 147, | 1621-30 — 50 | 1571-80 — 117 | |
| 1531-40 — 93, | 1631-40 — 42 | 1581-90 — 99 | |
| 1541-50 — 118, | 1641-50 — 53 | 1591-1600 — 77 | |

Ukupno su za sto godina XVI veka primljene 1093 osobe iz redova vlastele, t. j. na godinu oko 10.⁴ U XVII veku ovaj broj se stalno smanjuje u decenijama: dok je 1501—1560 primljeno 711 osoba, 1601—1660 primljene su 322 osobe, što predstavlja smanjenje od 54,6%. Dok je ranije na godinu primano 11,8 osoba, 1601—1660 primano je na godinu 5,3 plemića. U Veliko vijeće obično je dolazilo oko 150—155 osoba u prvoj polovici XVII veka. Prvoga decembra 1601 bilo ih je 186, a u prvoj deceniji veka obično oko 170 (i 187, 189, 185, 201); najviše ih je dolazilo krajem godine za izbor važnijih zvanja, ali, što dalje u XVII vek, sve manje.⁵ Prilikom izbora kneza za januar sledeće godine bilo ih je 1510 (tačno 278, a za vikara je glasalo 246. Godine 1520 glasalo je za sledećeg januarskog kneza 220, a 1530 — 190 osoba. Decembra 1550 glasalo je 184 vlastele, a na izborima decembra 1560 bilo je 207 osoba. Andrija Pet. Menčetić dobio je 2 II 1560 glasova 110 : 90; i decembra 1570 bilo je preko 170 glasača. Otada je obično dolazilo nešto preko 150 osoba. Znatno smanjenje odigralo se oko 1540, a kasnije oko 1570.⁶ Oko 1625 bilo je 27 vlasteoskih rodova sa oko 150 stalnih glasača u Velikom vijeću. Bilo je oko 60 raznih državnih zvanja koja su popunjavali ovi plemići. Brojnije, razgranatije i imućnije porodice postizale su obično da proture svoje ljude u važnije službe. Za čast kneza Republike natjecalo se u prvoj polovini XVII st. 26 porodica (sve iz prednjega spiska i Prodanelo). Ako se podele rodovi po broju knezova koje su dali, dobije se ova slika. Prva grupa (50—60 knezova za pola veka, 1601—1650): Bunić, Gučetić, Menčetić (3); druga grupa (30—49 knezova): Crijević, Gundulić, Sorkočević (3); treća grupa (20—39 knezova): Đurđević, Getaldić, Gradić, Rastić, Tudizić, Zamanja (6); četvrta grupa (10—19 knezova): Vasiljević, Beneša,

⁴ U XVI veku još se javljaju porodice Mlaschogna, Volcio, Martinusio, Cruce (Jacobus Mi. Cruce primljen je 12. VI 1589 i sa njime je »extincta familia«. K. Jireček, M. Rešetar i Drag. Pavlović utvrdili su niz datuma o pojedinim vlasteoskim porodicama.

⁵ M. Rešetar, Dubrovačko veliko vijeće, pos. ot. iz revije »Dubrovnik« 1—2, 8.

⁶ U Dubrovniku je postojala tradicija o 130 starih vlasteoskih porodica. Po ispitivanjima M. Rešetara, popisi su bili ovi:

1588—29, 1604—27, 1624—27 (1693—28, 1735—26, 1776—22 1808—17). M. Rešetar, Popis dubrovačkih vlasteoskih porodica, Glasnik dubrovačkog učenog društva sv. Vlaha, Dubrovnik 1929, 10. Koliko su u XV veku ovi rodovi bili snažni, vidi se po ovim podacima: 37 rodova imalo je muških članova 1424—385, 1442—559. Za jedva dvadeset godina broj je povećan za 43%. Ukupno je, po jednom računu, vlastela imala duša: 1423—800, 1442—1100. A. Soloviev, Le patriciat de Raguse au XV siècle, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, 65. Po Solovjevu je Veliko vijeće 1423 brojalo 203 osobe 1442—280, 1510—278. A onda dolaze kuga, zemljotres te se veće smanjuje. To se slaže sa navedenim podacima za XVI vek. Prema statistici R. Grujića, cifre iz XV veka su ove (muške glave): 1423—391, 1427—414, 1442—553. R. Grujić, Konavli pod raznim gospodarima od XII—XV veka, Spomenik 66 (1926), 60.

Bondić, Kabožić, Lukarević, Palmotić, Pucić, Prokulo, Ranjina (9); peta grupa (1—9 knezova): Binčolić, Bobaljević, Buća, Prodanelo, Saraka (5 rodova). Znači da je od 26 rodova koji su davali knezove samo mali broj davao većinu. Pet rodova (Bunić, Gundulić, Gučetić, Menčetić, Sorkočević) dalo je 253 kneza, t. j. 19⁰/₀ rodova davalo je 42⁰/₀ knezova. S druge strane, 13 rodova sa dna spiska dalo je samo 137 knezova, t. j. 50⁰/₀ rodova dalo je svega 23⁰/₀ knezova. Ne ulazeći u razmatranje brojnoga stanja svakoga roda, ugleda pojedinaca i političkih događaja, očigledno je ne samo da se veoma smanjio broj vlastele, nego da je i veliki deo starih rodova pao u skupinu koja daje malo ljudi za kneza, a to ipak znači da su i brojčano i imovno izgubili u značaju, prema broju iz ranijih vekova. Slično je i u senatu, gde je 6 rodova (Gučetić, Bunić, Gundulić, Menčetić, Sorkočević, Crijević), t. j. 22⁰/₀ svih rodova, davalo cela 53⁰/₀ senatora. To su, dakako, one iste porodice koje stoje na čelu u spiskovima knezova. Slabije porodice propale su i ovde: deset rodova, t. j. 33⁰/₀ svih u ovome zainteresovanih rodova, dalo je manje od 8⁰/₀ senatora. U posedanju značajne dužnosti državnih providnika natjecao se još manji broj rodova, uz maksimalno učešće rodova koji su prednjačili i ranije (u periodu 1600—1625 imalo je 16⁰/₀ gornjih rodova ukupno 48⁰/₀ svih mesta, isto koliko i slabije porodice uzete zajedno). Ekonomsko i brojno najjači rodovi preuzeli su političku vlast i prigrabili državna zvanja, koja su na propast osuđenim rodovima bila uskraćena; kako »barnaboti« nisu igrali nikakvu ulogu, to je ova podela još jače slabila slabije rodove.

Nije se jednom mislilo o uzrocima propadanja vlastele u Dubrovniku. Jedan Francuz je 1665 mislio da se radi samo o zabrani braka vlastele sa pučankama. Stvar je 1644 uzeta sasvim ozbiljno. Providnici su dali svoj predlog o »očuvanju i umnoženju vlastele« pa su uskoro podneti i predlozi da se plemstvu prvo pridruže dve kuće, i to one koje bi uvele manufakturu, dale novac ili slično.⁷ Marta 1645 diskutovalo se o predlogu

⁷ . . . Che per dar additto a ciascuno de nostri cittadini honorati et forastieri nobili et honorati e per loro posteri si porti al Eccellentissimo Maggior Consilio per aggregare alla nobilta nostra, per hora due case di quelle che proponessero e si obligassero d'introdurre in questa Citta l'arte di seta o di lana o di dar capitale a disposizione del senato et a quello ben visto per la detta introductione delle arti et industrie mercantili a beneficio dell'accrescimento della nobilta et di tuto il popolo, o facessero qualche segnalato servito a questa Republica, o per altra via meritassero simil aggregatione. La prima parte e di portare al detto Eccellentissimo Maggior Consilio per aggregare alla nobilta nostra le dette due case per hora in termine di dieci anni nel modo sudetto. La secunda far altrimenti. 26:17. Odmah zatim je rešeno: »Perche da molti anni in qua si sono estinte piu case di nobili nostri, pero per reparare per hora alla detta estintione e dare additto a ciascuno de nostri cittadini honorati et forastieri nobbili et honorati et al loro posteriori, si porti al detto Maggior consilio per aggregare alla nobilta nostra per hora sino a cinque case, intendendo per case il marito e la moglie con li loro figliuoli et figliole nati e da nascere di legitimo matrimonio, non maritati ne maritate, et li fratelli con le loro sorelle non maritate non divisi, di quelle pero case che proponessero e si obligassero . . . (da uvedu manufakture, uloze kapital ili učine kakvu značajniju stvar za državu)«. Primljeno sa 20:15. U to doba su iz »blagog djela« mnoge vlasteoske porodice već primale milostinju (ali i neki antunini i lazarini). K. Vojnović, Starine JAZiU 28, 251—2. Ipak ih je malo išlo u službu crkve.

zakona po kome bi vlastela mogla uzimati pučanke, ali je nacrt propao. Na rešenje se moralo dugo čekati, ali ni to nije moglo spasiti dubrovačku vlastelu.⁸

Jedan uži krug vlastele stajao je ekonomski ipak vrlo dobro. Oni su bili posrednici za uvoz inostrane robe, zastupali su mnoge balkanske trgovce, osiguravali brodove, davali novac na kredit. Neki su uspeali da prodru na novoj trgovačkoj liniji Firenca-London! U davanju kredita neki su sticali znatne prihode. Mnogi su davali po nekoliko stotina dukata pod interes od oko 9% na 4—6 meseci, a veće sume na 1, 2, 3 godine, pri čemu su neprestano primali otplate i tekuće postotke. Ipak ukupna suma koju je vlastela davala pod kamatu nije prelazila polovinu celokupnoga novca datoga pod interes u Dubrovniku. Vlastela je 1611 dala 48%, a 1618 — 54% od svega posuđenoga novca. Razume se da je ovaj novac davao samo uzan sloj vlastele. Među krupnije finansijere, koji su davali najmanje po 3000 dukata na godinu (često u više navrata, pri čemu se radi o istom novcu) išli su:

| | 1619 | 1620 | 1621 | 1622 |
|------------------------------|------|-------|------|-------|
| Bernardo Đurđević | 3500 | 7700 | 4500 | 5500 |
| Medo Đurđević (braća) | 5100 | 5800 | 700 | 800 |
| Nikola i Luka Pav. Gučetić | 8400 | 14200 | 7300 | 10400 |
| Miho Luke Zamanja | 4500 | 2600 | — | — |
| Đivo Mar. Gundulić | 5200 | 400 | — | 700 |
| Luka Mih. Zamanja | 4400 | — | — | — |
| Nikola Jun. Sorkočević | 3200 | 4200 | 2000 | 1700 |
| Nikola Sav. Ranjina | 8300 | 1100 | 2100 | 2800 |
| Saro Mih. Zamanja | 6100 | — | — | — |
| Dionizije Giorgirio (pučani) | 4100 | — | 200 | — |
| Rado Sladojević | 7000 | 12800 | 1600 | — |
| Ivo Diljati | 4300 | 3200 | 3400 | 1500 |
| Vlaho Il. Sturani | 5200 | 800 | — | — |
| Andrija Paoli | 6500 | 5000 | 900 | 4700 |
| Ivo Radašini | — | — | 1500 | 3300 |

Interes je iznosio oko 9%, t. j. nekoliko jačih finansijera imalo je od novaca posuđenih trgovcima i poslovnim ljudima uopšte oko 50 dukata mesečno, dakle koliko i gradski »fizik«, t. j. ne preterano mnogo, ali mnogo prema običnim plaćama. U sledećim godinama se, doduše, snažno smanjuju ulazi pojedinaca u davanju novaca na kredit (ističu se R. Sladojević, I. Diljati, Medo Đurđević, Bernardo Đurđević, Nikola S. Ranjina, Luka Gučetić; Ranjina je 1628 dao 3900 dukata); posle 1630 pojavljuju se novi finansijeri, ali oni nemaju snage kao oni iz navedene skupine. Pojedinici sada ulažu i po nekoliko hiljada dukata, ali ne svake godine, a takvih je ranije bilo i izvan čeone grupe (Đore Đ. Palmotić).

⁸ Detaljnije kod Drag. Pavlovića, O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka, Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN II, Beograd 1952, 27—38.

Zemljišni posed je učinio da je vlastela održala svoje pozicije, ma da se jedan deo mogao otuđiti radi miraza i otplate dugova. Niko Sorko-čević, Martolica Crijević i Matija Gradić imali su početkom XVII veka u samom Primorju svaki više od 110 seljačkih kuća!

Ovo propadanje plemstva nije značilo uzdizanje građanstva. U Dubrovniku se nije odigravalo ono što se dešavalo u Francuskoj sto godina kasnije. Građani su imali neke visoke državne službe, trgovinu na Balkanu, kontoare u Italiji,⁹ novac, brodove, ali oni nisu potiskivali plemstvo svojom rastućom snagom: cela država je slabila, i ako se vlastelin povlačio iz brodova, kolonija i banaka, najuglednije građanske porodice su prosto izumirale; blok vlastele i građanskih vrhova propadao je u celini. U gradu se, preterujući kao i u mnogim stvarima, pisalo 1642: »Svećenstvo je sada toliko naraslo, da daleko nadmašuje broj vlastele i građana.«¹⁰ A 1644 je zabeleženo: »Od nekoga vremena naovamo toliko se umnožio klir, tako da ga ima više nego vlastele i građana; sada duhovnu odeću uzimaju na sebe mnogi od onih koji su ranije išli po svetu, u ono doba kada su cvetali pomorstvo i trgovina, koji su danas veoma opali«. Najugledniji građani bili su antunini, koji su zajedno sa vlastelom predstavljali vladajuću klasu; lazarini su trgovali po balkanskim gradovima, gde su formirali niz »kolonija«, nekih »malih Dubrovnik«. Masu stanovnika u gradu sačinjavali su obrtnici; čini se da sloj raznih slabo zaposlenih osoba (nosača, povremenih mornara, pomoćnih radnika) nije bio velik. Vlastela je znala da i sam politički položaj veoma otežava ma kakvo narušavanje političke ravnoteže u Republici; ovdje se nije otvoreno suprostavljao sloj buržoazije sloju feudalaca; i pored sveg sticanja znatnih zemljišnih poseda od strane pučana, naseljavanja grada seoskim stanovništvom, uspešnih finansiskih operacija u inostranstvu i u zemlji, sporadičnog saradivanja nekih građana čak i sa Mlečanima protiv vlasteoske uprave, ismejavanja nekih plemića čak i u komedijama i t. d., stari odnos na vlasti se mogao održati.

Međutim, očigledno propadanje zemlje na svima poljima potaklo je političke krugove da preduzmu niz mera kojima će pokušati da uspostave stari »sklad«. Na prvom mestu su to bile finansiske mere dubrovačke vlade.

2. FINANSISKE MERE DUBROVAČKE VLADE

Dubrovčani su na mnogo mesta bili ozloglašeni kao lihvari, cicije i sitničari, koji teško dreše kesu, paze na svaki dinar i uvek nastoje da neku paru zakinu, ušteđe i ne potroše. Mala država sa malim mogućnostima, zavisna od situacije u celome svetu, naterana često na znatne

⁹ Stjepo Ivanović je 1445, zajedno sa nekim italijanskim Jevrejinom, pokušavao da dobije monopol za eksploataciju ruda kod Sijene. R. Lopez-I. Raymond, *Medieval Trade in the Mediterranean World*, New York 1955, 122. Jedan od tih pučana koji su tada radili u Italiji pisao je da se u njegovoj domovini silno ceni bogatstvo (po uzoru na bosanske bogumile, koji smatraju da je bogatstvo od boga, te teraju siromahe).

¹⁰ Državni arhiv Dubrovnik, *Lettere di ponente* 17, 197.

izdatke, nije mogla igrati ulogu kakva francuskog kralja; a ako se u Italiji katkad zlo pričalo o Dubrovčanima, nije se o nekim Italijanima lepo govorilo u Dubrovniku, jer su mnoge priče samo odraz raznih sukoba i konkurencije, a ne realnoga stanja. Kada je došlo do stagnacije u privredi Dubrovnika, a zatim i do vidljivog opadanja, prvo što su vlasti učinile, bilo je donošenje mera za štednju.

Diplomatski predstavnici koji su odlazili u inostranstvo uvek su imali strogo određene dnevnice i troškove. Sada se međutim o tome vodilo mnogo više računa nego ikada ranije. Mnogi izdaci, ma koliko bili opravdani, odbijani su u kontrolama, i diplomati su godinama mogli podnositi račune da naplate novac utrošen u službi države. A vlasti su ne jednom sumnjale da neki vlastelin, ne suviše bogat po sebi, rado želi da koji dar u Napulju ili Carigradu predstavi većim nego što je bio; česta su pisma raznih poklisara da su bez pare u džepu. Englez Riko piše kasnije da su poklisari na Porti morali i svoju službenu odeću redovno vraćati, kako bi je upotreбили sledeći delegati, toliko se i na tome štedelo.¹¹ Dvadesetih godina XVII veka su na sve strane smanjivane straže, ukidana radna mesta, odugovlačene sve isplate. I u školstvu se sad silno štedelo.¹² Državno računovodstvo je na osnovu naloga Maloga vijeća vršilo sve isplate; stalno su isplaćivani službenici raznih ustanova, nosioci raznih zvanja, deljeni darovi. Bilo je mnogo tekućih izdataka jer je trebalo plaćati činovništvo, nabavljati sveće za nadležstva, slatkiše za Turke i svečanosti, skupljati talire za nekog čauša, sitne darove, plate kuririma, mise, ulje za crkve, opravke državnih zgrada, milostinje i t. d. Ovi su troškovi 1618—1621 iznosili obično nešto preko 2000 perpera. Samo od vina uzeto je 1619 (maj—avgust) oko 8000 perpera. Ali su i troškovi nešto porasli; iznosili su, približno, 1640 — 6900, 1645 — 5260, 1650 — 5130 perpera. (U velikim računskim knjigama divno se ogleda život staroga Dubrovnika, u ovo doba protkan žestokom borbom da se uštedi svaki dukat).

U isto vreme su vlasti povele energičnu borbu da povećaju državne prihode. To se postiglo sistemom mera na carini, trošarini, taksi i uopšte — u snažnom povećanju svih nameta u zemlji.

Glavne mere su se odnosile na carinarnicu. Uredbom iz 1624 određeno je da sva roba, ma odakle dolazila, mora plaćati carinu po težini, radi lakše kontrole; meriće se u »dogani« i voditi tačne knjige. Carina za sukno je uskoro jako porasla: dotada se za komad sukna plaćalo po 1 dinar, a sada se moralo davati po 3 dinara na karizeju i 6 dinara za

¹¹ Poklisari su 1606 dobili 4 »veste« od sultana, pa se načinila prava diskusija, dok najzad nisu bili prinuđeni da ih dadu državi. Tursku odeću je ponekad država nabavljala da bi je darovala crkvama, kao »trofeje«.

¹² »De extinguendo offitium et salarium magistri arithmeticae, omnes contra 2« doneta je odluka 14 XI 1624. Consilium rogatorum 89, 69'. Tada je vlada zavela veliku štednju u oblasti školstva. Tek je 1638 opet bilo više para za gimnaziju. Drag. Pavlović, O školskim prilikama u Dubrovniku XVII veka, Prilozi P. Popovića 1935, 76. Up. Let. di pon. 17, 68, 83'. Zbog štednje je 1634 odbijen predlog da jedan redovnik otvori muzičku školu, u kojoj bi se mlada vlastela učila (ut iuventus civitatis habere possit honestum exercitium).

sukno. Zakonom iz 1627 došlo je do uvođenja novih carina. Ustvari su svi artikli tokom vremena bili skočili u ceni, vrednost novca je opala, a državni su nameti bili ostali isti. Sada su se nameti usklađivali sa rastućim (nominalno) državnim izdacima.

Karizeje su ranije vredele oko 12 dukata pa su skočile na 14 dukata (17⁰/₀); one su morale opet dati višu carinu, 7 dinara više nego dotada. Mletačko sukno (svita venedička) skočila je od 90 na 100 dukata (11⁰/₀) te mora plaćati dodatak na staru carinu u iznosu od 36 dinara. Ljubičasto sukno skočilo je od 70 na 75 dukata (7,3⁰/₀), te plaća višak od 18 dinara; plavi komadi svite skočili su bili od 60 na 65 dukata (8,3⁰/₀), te im je doplatak iznosio 18 dinara. Skrletno sukno skočilo je od 45 na 50 dukata (11⁰/₀; po računu države), te dodatak iznosi 8 dinara. Ipak je ovaj skok u tarifi bio manji čak i od navodnog skoka u ceni pojedinih artikala, koji su uskoro skočili još i više.

Ove nove carine pogađale su i strance koji su poslovali preko Dubrovnika. Odlučeno je 1635 da sva engleska roba koja stiže morem, bilo od koga uvezena, mora plaćati redovnu (novu) carinu, bez obzira na prodaju. Iduće godine određeno je da od strane robe carinu plaća samo ona koja stiže radi daljeg slanja na Istok, a ne ona koja sa »Levanta« stiže kopnom (za ovu su vredili drugi propisi). Svila koju su stranci uvozili plaćala je od 1637 dvostruku taksu (izuzevši ipak napuljske trgovce). Sukno jevrejskih trgovaca u tranzitu za Istok davalo je od 1638 dvostruku carinu. U vezi sa engleskim protestima, njima su carine na uvoz karizeja smanjene posle 1641.

U isto vreme skočile su i stope na robu koja je stizala sa Istoka. Vlada je procenjivala skok artikala i onda određivala svoje povećanje carina. Bivolje kože su skočile od 2 na 3 dukata, te su na carini imale davati doplatak na staru carinu u iznosu od 3 dinara. Goveđe kože su skočile od 20 na 30 dinara, te su namesto dotadašnjih parvula 9 imale davati 18; kordovan je skočio od 30 na 35 dukata (17⁰/₀) te je davao 6 dinara doplatka; bravlje kože su skočile od 12 na 15 dukata (25⁰/₀) te su davale 3 dinara više (samo 18⁰/₀); fina istočna vuna skočila je od 30 dukata za miljar (35,8 kg) na 40 dukata i novi doplatak iznosi 36 dinara; stari bakar imaće da daje 6 dinara po libri.

Na taj način su povećane carine za osnovne artikle Istoka i Zapada; po uputstvima carinskih organa, pri daljim procenama imao se uzimati u obzir dalji skok cena i prema njemu određivati visina carine. Usklađivanje carinskih dažbina sa novim cenama moralo se provesti, ali ga država nije mogla diktirati tačno onako kako je nameravala; zvanične cene bile su znatno niže od tržišnih, pa opet ni po tom skoku nije izvršeno proporcionalno povećanje.

Dažbine su povećane i na sve ostale artikle i stvari uopšte. Usoljeno meso davalo je od 1627 dvostruku carinu, namet na ulje je povećan, na pšenicu su udarene veće takse i trošarine, a progresivne carine oglobljivale su vino. Prihod od pologa (monti) u italijanskim bankama oporezovan je novim dodatkom od 0,5⁰/₀ preko dotadašnjeg.

Prihod od pologa bio je izvanredno veliki, i zato je država imala znatne koristi i od minimalnog povećanja. Dubrovčani su imali pologa

u Rimu, Napulju, Veneciji, Đenovi; novaca je bilo u bankama, raznim novčanim zavodima i ustanovama, kupljenim rentama i dohocima od svakakvih državnih prihoda. Koliko su veliki bili ovi polozi, vidi se iz slučaja bratovštine Gospe od Šunja, koja je 1620 imala uloženih preko 20.000 dukata. Oko 1630 bilo je oko 170-180 lica (i pravnih) koja su primala ovakve prihode iz inozemstva; ko je hteo da ima mesečno 6 dukata, morao je imati ulog od preko 1000 dukata, a i takvih je bilo dosta. Preko 70 dukata godišnjeg prihoda imalo je godine 1620 blizu 120 lica, a preko 200 dukata — 61 lice; iznad 1000 dukata imalo je 8 osoba (1635 stanje je bilo slično: preko 70 dukata prihoda — 116 osoba, preko 200 dukata — 57 osoba, iznad 1000 dukata — 7 lica). Ukupni prihodi od novca u inostranim položima bili su 1620 — 40.400, a 1635 — 40.900 dukata; kada se uzme da je kamata iznosila oko 6%, ukupan uloženi kapital dostizao je 680.000 dukata, sigurno više nego u pomorstvu ili u balkanskoj trgovini.¹³

Takse za nasleđe su isto tako povećane; one su iznosile 5% po novom zakonu (za rođake, ali izuzev bratučede).

Svileni atlas i čoha, obojeni, davali su dotada 10%; po novom zakonu, to je ukinuto i plaćala se ubuduće samo povišena carina. Po zvaničnim procenama, oni su stajali 5 dukata po libri; grimizna čoha je skočila od 5 na 5,5 dukata, a obojeni komadi sukna skočili su od 50 na 55 dukata; sve je to dobilo nove stope.

Carinska stopa je povećana i na uvoz inostrane monete. Ona je dotada davala 2, a ubuduće je plaćala 2,5%.

Neprestano se govorilo o novim nametima. Svi kompetentni državni organi morali su strogo paziti da svako ispunjava nove propise i plaća nove namete. Lokalni organi budno su motrili da se ne prekrše novi propisi o »gabelama mesa«, koje su, za jednu grupu sela 1624—1627 iznosile ukupno 6.000 perpera i predstavljale lep prihod.

Vlasti su, kao i pre, organizovale redovno snabdevanje grada hlebom; od toga se nisu očekivali veći prihodi, ma da ih je i bilo, ali je sprečeno da drugi ne dobiju ovde zaradu.¹⁴

Dok su pojedine uprave u ekonomsko-finansiskom životu sprovodile nove mere, došlo je do interesantnog sukoba oko carine na levantinske artikle. Nove carinske stope pogađale su i mnogobrojne strance, naročito Grke, Jevreje i Jermene, koji su preko Dubrovnika slali svoju robu na Zapad. Iako Turski podanici, oni su, po novim propisima, bili prinuđeni da daju povećane carine dubrovačkim vlastima. Razume se, da vlasti nisu mogle da daju privilegije strancima pri znatnom opterećivanju sopstvenih podanika, koji su ionako trpeli od konkurencije stranaca. Pogodeni Levantinci su se bunili. Ići na Split ili Lješ nije za njih predstavljalo

¹³ Mnogo docnije, krajem XVIII veka, bilo je u Dubrovniku još oko 115 osoba sa ovakvim prihodima; tada je kamata iznosila samo 2—3% a državni porez Republike na prihod — 20%. Libro de Monti 1, 3 i 1789—90.

¹⁴ Apulisko žito, nabavljeno 1634, čim je došlo u maloprodaju, skočilo je u ceni za 50%. Po naredbi iz 1626 niko u Bosanki i Brčatu nije smeo hleb da peče; kazna: zaplena u korist sirotinje, 1 sat na sramotnom stubu za prekršitelja. Up. i Cons. minus 75, 118' (6 VII 1633).

izlaz, zbog nimalo nižih stopa i zbog navika i starih pogodnosti u Dubrovniku. Ali, ako je vlada katkad volela da naškodi nekom strancu, ona je ipak uvek volela da joj oni dolaze u grad i nije htela da izgubi prihode od Levantinaca. Obe strane su bile zainteresovane u održanju prometa preko Dubrovnika, ali nijedna nije popuštala u svojim zahtevima, te je moralo doći do sukoba. U jednom aktu iz 1620 kaže se kako Grci dovoze kože na Ploče i daju carine: za »bivolice« koje vrede 6 dukata komad i za »bovine« koje staju 3 dukata — po 10⁰/. Uskoro je grčki trgovac Todor sa društvom iz Bugarske podneo molbu senatu da mu se ne prave »smetnje« u trgovini. Ali je vlada sprovodila svoje mere. Kada su poklisari Menčetić i Crijević 1623 boravili u Carigradu, zapazili su veliku aktivnost grčkih trgovaca oko velikog vezira Husein-paše. Trgovci su zahtevali da vezir interveniše protiv dubrovačkih carina. Grupa od 20 Grka iz bugarskog grada Provadije radila je i kod novoga vezira, Bosanca Ibrahim-paše.¹⁵ Za grčke trgovce se zauzimao i vezir Ali-paša. On je bio ljubazan sa Dubrovčanima, ali je tražio da Grci plaćaju samo normalne (t. j. stare) dažbine.¹⁶ Grci se nisu dali. Dubrovačke vlasti su im prosto uzimale nove carine, a protiv grčkih zahteva nabavile su vlasti arse od hercegovačkog sandžakbega i od hercegnovskoga kadije, koji su potvrdili kako se prema Grcima ne sprovodi nikakvo nasilje, već da oni plaćaju kao i ostali svet. Vlasti su 15 jula 1624 odredile da će Grci i Jermeni plaćati sve nove namete zakonom propisane; imali su dati za »bovine« 4 dinara za uvoz i 8 dinara za izvoz iz grada, a za »bivolice« dvostruko. Grci su za to opet radili i u Sofiji i u Carigradu, a jednoga Dubrovčanina uspeli su da izvedu pred sud. Zato je u oktobru 1626 došlo do čitave rasprave na sultanovu divanu;¹⁷ ispalo je da je zatvoreni dubrovački trgovac Luka Petrović dao 2000 talira, i to za đumruk grčkih koža u Dubrovniku, što bi po njihovu računu bilo za 7 godina. Posla su imali kaziasker Rumelije i mnogi veziri; Grci su Luki bili dali novac, a on ga je predao vlastima u ime nameta na kože, a sada su oni od njega tražili svoje pare, ne priznajući namet.¹⁸ U isto su vreme grčki trgovci molili dubrovačku vladu da smeju uvoziti bivolje kože bez novih nameta. Vlasti su odredile ovako: dosada se davalo 8 za uvoz, a 16 za izvoz, sada će se dodati još 2 i 4 dinara!¹⁹

¹⁵ Pismo poklisara iz Carigrada od 21 IX i od 23 XII 1623, Acta Sanctae Mariae Maioris, s. XVII, 50/1880.

¹⁶ Pismo iz Carigrada od 10 IX 1623, Akta 44/1820.

¹⁷ Pismo iz Carigrada od 29 IX 1626, Akta 44/1822.

¹⁸ Oko ovoga Luke, bogatog trgovca, bilo je mnogo sporova. Poklisari Getaldić i Sorkočević bili su kod Husein-efendije, kaziaskera Rumelije, moleći ga da oslobodi Luku. Grci na sastanak nisu došli, ali je efendija ipak tražio 2000 talira. Posle su Grci doneli »svedodžbu« da su u Dubrovniku uplatili 2000 talira, te neka im Luka to plati. Ipak su se sporazumeli. Krajem godine posetili su Grci opet kaziaskera, uveravajući da su platili onaj đumruk na Pločama; ali su različito govorili o položaju Dubrovnika i svaki drukčije o monetama. Turčin se smejao; ipak, zatraži da senat povuče svoj zakon, u protivnom — i on udara namet na dubrovačke trgovce. Poklisari su uveravali da je sporna carina zavedena još pre toliko godina, da iznosi svega 20 aspri za uvoz i za izvoz, bez nasilja i bezakonja.

¹⁹ Cons. rog. 90, 164. Malo drukčije nego što je na Porti rečeno.

Grci su zato i dalje radili kod turskih vlasti, pa su i 1628. poklisari imali posla oko toga.²⁰ A baš u to doba se vodila žestoka dubrovačka borba da se u Turskoj ne uvedu nove carine za izvoz koža ka Dubrovniku (»resim«), i insistiranje da Grci plaćaju nove dubrovačke carine moglo je imati nezgodnih posledica pri traženju da Dubrovčani ne plaćaju nove turske carine; ali su vlasti ostale čvrste.²¹

3. POVEĆANJE DOMAĆE PROIZVODNJE

Naročitu pažnju posvetila je vlada podizanju i povećanju same dubrovačke proizvodnje trgovačkih artikala. Pored opšte štednje i opšteg povećanja nameta, ovo je bio važan način da se povećaju državni prihodi i usklade sa novim odnosima u trgovini i bilo je neophodno da Dubrovnik što manje izgubi u krizi.

Stonska solana je bila jedan od najvažnijih izvora prihoda za Dubrovnik. Govorilo se da katkada proizvede i po 100.000 spuda soli na godinu! Vlasti su stalno obraćale najveću pažnju solani, i diplomatski predstavnici u Carigradu, Plevlju, Hercegovom, Neretvi i Sarajevu imali su uvek da dodirnu i pitanje pravilne dubrovačke prodaje soli turskim podanicima. U Neretvi je sedeo vlastelin prodavac soli, koji je bio značajna ličnost u političko-ekonomskom pogledu.

Vlastima se većito činilo da nešto nije u redu sa stonskom solanom i uvek su preduzimane neke mere za poboljšanja u njenu radu. Prodavac sa Neretve javljao je marta 1592 da mu iz Stona nikako ne stižu dužne pošiljke soli, usled čega nije ispunjen propisani plan prodaje.²² To se nije jednom dogodilo. I 1595 osetilo se opet da treba nešto preduzeti u Stonu. U nalazu jedne komisije zapaženo je mnogo razloga slabom radu na proizvodnji soli. Uredba iz 1601 doprinela je opravci nekih basena i boljoj kontroli; juna 1602 izglasane su nove mere za Ston. U dvadesetim godinama XVII veka preduzete su u solani razne mere, u skladu sa novom ekonomskom politikom. Merači i sav ostali personal morali su bolje raditi, krijumčari su vanredno strogo kažnjavani, iz Barlete se masovno dovozila italijanska so da se što više poveća prodaja turskim podanicima u Neretvi (cele flotile peljeških kapetana krcale su so u Barleti oko 1630), bela so iz uvoza mešala se s domaćom i prodavala na Pločama. Uredba iz 1626 veoma je tačno propisala prava i dužnosti šefa prodavnice na Neretvi. Konkurenciju soli iz Hercegovoga umela je vlada da smanji, a sprečila je svojim podanicima da joj idu na ruku; Francuz Pjer, oženjen na Mljetu, kažnjen je 1629, što je svojom lađom dopremio so iz Apulije za Hercegovni. Tada se so dovlačila ne samo iz Barlete, nego ponekad i iz Valone, Drača, Tranja, samo da bi na Neretvi

²⁰ Pismo iz Carigrada od 18 XI 1628, Akta 39/1803.

²¹ Kristofor Jermenin dopremio je 1629 koža za izvoz u Ankonu; platio je 1 dinar za ulaz i 1 dinar za izlaz iz luke na svaku kožu. Grci Lazar Gika i Lazar Nikov plaćali su 1634 isto tako samo po 2 dinara na kožu.

²² Pismo sa Neretve od 21 III 1592, Akta s. XVI, 9/436.

uvek bilo dosta soli i time se obezbedio dubrovački monopol soli za Turke. Sam Ston je znao davati po 4000 tona na godinu, i to je uvek bilo malo.

Pa i pored svega rada diplomatije, pored svih mera i uredaba, osetile su vlasti oko 1640 da se prihvodi od prodaje soli Turcima znatno smanjuju. Sve su češći bili i prekršaji u vezi sa soli, a mletački pokušaji razbijanja dubrovačkog monopola u ovom kraju Jadrana bili su sve jači. Tada je vlada objavila uputstvo da se niko ne sme baviti stranom soli na teritoriji od Splita do Valone (krcanje, transport, prodaja). Brodovi je nisu smeli prevoziti; krijumčarena so imala je ići u more, kapetani i posada bili bi teško oglobljeni i bačeni u okovima na robiju. Samo je država mogla još prodavati so na malo. Bratovštine su za svoje članove trebale po 1/4 uborka soli na godinu. Počela je i štednja soli u unutrašnjem prometu, kako bi se održala stara cena soli za sopstveno stanovništvo, a za Neretvu obezbedile ogromne količine ove robe.

Brodarstvo, u XVI veku toliko silna grana dubrovačke privrede, bilo je znatno opalo; bilo je doneto više raznih zakona i propisa, a u ovo doba donela je vlada nekoliko značajnih zakona o brodogradnji.

Niko nije smeo da započne graditi brodove ispod 50 kola, izuzev gruški škver (1620). Uredba od 1631 »o povećanju mornarice« uvela je mnogo novine. Brodovi bez vlastelina u posadi davali su dotada za »arborado« 6 dinara po kolima nosivosti na godinu; sada se to povećalo na 8 dinara. Strani brodovi do 50 kola davaće jedan dinar za ulaz u luku, veći 2, a 3 dinara plaćaće brodovi preko 100 kola. Trgovačke barke davaće za ulaz u luku 2—4 dinara. Data je olakšica za veće brodove (1—300 kola) koji nisu imali vlastelina u posadi: ne plaćaju ubuduće ništa, ako ga ne vode sa sobom; brodovi od preko 300 kola oslobođeni su toga nameta uopšte. Posle izgradnje, brodovi 10 godina nisu morali ići po žito ili so u državnoj službi (osim ako im se naročito plati). Izvan Jadrana nisu se smeli graditi brodovi. Nadnice radnicima oborene su na polovinu, uz pretnju zatvorom za neposlušne ili štrajkaše. Ove su mere išle naruku izgradnji brodova; država je obezbedila svoje namete, a vlastela ionako više nije trčala da zauzme svoje mesto na velikim brodovima; radnici su međutim znatno pogođeni. Po novom zakonu od 1636 uzimao se u zaštitu gruški škver. Te su godine kapetani brodova koji su se gradili u Gružu podneli veliku molbu vlastima. Usled nereda i mešanja radne snage dolazilo je navodno do »velikih šteta«. Vlada je donela uredbu da se postavi šef radnika brodograditelja, koji će uređivati sve poslove u vezi sa brojem brodova i njihovom veličinom; nad radnicima je imao veliku vlast; ko ga ne sluša, mogao je zaslužiti zatvor i globe. On je od svakoga broda primao premiju od 20 dinara. Ovom uredbom htela se obezbediti veća disciplina među radnicima u Gružu.

Uprkos svim merama, brodarstvo je izgubilo stari značaj. Španskom delegatu Pedru Nunezu rečeno je 1625, sa puno preterivanja doduše, da Dubrovnik ne može dati brodova španskoj kruni: stare je mornarice nestalo, a ono malo brodova što još ima, već se nalazi u španskoj službi;

oni koji su ranije plovili svima morima, sada su se dali na obrađivanje zemlje. Kapudan-paši u Carigradu rekli su dubrovački poklisari 1632 da njihov grad ima još samo male brodove.

U ovo doba se malo stranaca nalazi u Dubrovniku radi prodaje ili kupovine brodova, čega je u XVI veku bilo mnogo.²³

Vlasti su se naročito brinule da se što urednije završe svi novčani poslovi koji bi nastali u vezi sa gubitkom pojedinih dragocenih brodova. A gubitaka brodova bilo je dosta.²⁴ Naročiti pomorski sud ispitivao je štete, u čemu su učestvovali svi zainteresovani, pre svega trgovci, mornari, kapetani, a najugledniji su sačinjavali sam sud. Pred ovaj sud dolazili su i mnogi stranci, a mogli su i sami biti članovi suda.²⁵

²³ Mehmed Alijin iz Aleksandrije prodao je u Dubrovniku 1566 brod Franu Beli za 1500 dukata; Urijel Farki, Jevrejin iz Soluna, prodao je 1567 svoj brod nekom Firentincu za 1300 cekina; Mihailo Dimo iz Soluna prodao je 1568 svoj brod dvojici trgovaca iz Valone; Mihailo Kokoli sa Mitilene prodao je 1568 svoju »marcilijanu« nekom pomorcu iz Brindizija; Mustafa Ursin sa Mitilene i Manojlo Stamati sa Negroponta prodali su 1570 jedan »grip«; i t. d. Ovo se slabo vidja u XVII veku.

²⁴ Nekoliko primera stradanja dubrovačkih brodova: 1606 galeon »S. Maria di Ponta di Budua« (budljanski), »Gospa od Škrpjela« peraštanski, grip kapetana Stj. Radića iz Vitaljine (na putu za »Pulju«, otet od turskih gusara), berton »Majski cvet« (engleski, kapetana Toma Dabinsona, otet od turskih gusara), fregata Lovra Ilića (na putu za Ankonu); 1607 brod kap. Matije Bonfiolo (sa njega su Turci oteli novac u Albaniji), fregata Nikole Antunova Arčanina (oteta od gusara kod Brindizija); 1608 brod kap. Krista Martolosija (kod Sardinije), galeon Luke Grujice (oteli su ga uskoci na putu za Ankonu; drugi uskočki poduhvati nisu ovde zavedeni); kod Barija je 1609 potonuo brod Bara Bordjanija, a u vodama Apulije grip kap. Feranta Buonvolje (iz Brindizija); kod Lastova je na putu za Molfetu nestala jedna fregata, barka Vica Vlahovića sa konjima za Pulju potonula je kod Mljeta. Turski gusari 1613 zaplene »saeciju« kap. Damjana Gojsila (na putu za Napulj); u Dalmaciji je nastradao galeon kap. Matije Čošice (sa robom za Veneciju); 1615 turski gusari otmu kotorsku fregatu kap. Trifuna Leventića kod Lančana, 1616 kod Korčule propade galeon kap. Marina Martinčevića (na putu za Ankonu); sa broda Ivana Bonfiola iskrcao je korčulanski knez 30 vreća vune (ovo se kasnije često dešavalo); 1617 otmu afrički gusari u Albaniji galeon kap. Luke Pavlovića; iz španske službe oteli su gusari galeon kap. Jakova Šilojevića. »Pedotina« kap. Vica Radovića nastradala je idući u Italiju po hranu (gusari); fregata kap. Ivana Florija nastradala 1618 (na povratku iz Brindizija oteli su je turski gusari); galeon Julija Longa potonuo je 1619 (kap. Ivo Njakara; nosio je 6000 govedih koža, vune, voska, kordovana). Nekoliko daljih primera: 1624 pretrpela su dva galeona štete u Albaniji od afričkih gusara, 1627 je stradao galeon kap. Stjepa Dupca (na putu za Ankonu, pod samim zidinama dubrovačkoga grada; nosio je preko 5000 govedih koža). »Neka znate disgraciju koja se onomadne ovdje zgodila od galiuna Stefana Dubac, koji se ovdje iz porta dijeli i razbi se za gradom, koga dovedoše opeta ovdje u porat onako razbijena, rekuperaše veći dio prateži«, pisao je 22 XII 1627 Andrija Paoli. Diversa de foris 59, 207—7'. Grip kap. Kole Kolesma iz Otranta oštećen je 1633; 1634 oteto je više dubrovačkih brodova i odučeno u mletačke posede. Galeon kap. Petra Vlašića išao je za Mesinu sa bivoljim kožama, pa je potonuo; galeon kap. Matije Gaspara (rodom Djenovljanina) morao je 1635 bacati deo tovara u more; tartana Ivana Đurđevića iz Trstena, sa robom za Galipoli u Apuliji stradala je sa tovarom. Jedna francuska tartana sa nešto dubrovačke robe nasukala se 1639 kod Kotora. U vodama Istre izgubljen je 1641 brod kap. Iva Radića na putu za Mletke; galeon I. Mrgudića, na putu za Ankonu, nastradao je pred Ankonom; tartana »Gospa od Karmena« nastrada 1642 u Albaniji. Niz brodova stradao je još u grčkom Arhipelagu i u Albaniji.

²⁵ Jedan Englez bio je 1630 član suda. Assemblée 33, 32'.

Veliku pažnju obratila je vlada i na zanate i pokušaje manufakture. Ko je uveo manufakturu, mogao se jedno vreme nadati da će biti ravan najuglednijem dubrovačkom vlastelinu. Kada su trgovačko-bankarsko-pomorsko-zemljoposjednički krugovi osetili opadanje svoje snage, morali su doneti više propisa o organizaciji zanata, od čega je živela većina stanovništva užega grada. Zanati su dobili u značaju u svim mediteranskim gradovima: trebalo je da domaća proizvodnja nadoknadi gubitke nastale posledicama velikih trgovačkih promena. Već je 1617 zakon »o obnovi vunarske radinosti« tražio da se dovede 17 stručnjaka iz Venecije, da se za njih obezbede znatne doživotne plate, nagrade za svaki komad isporučenog sukna (detaljno izračunato po pojedinim fazama proizvodnje i na pojedine radnike); kazne za one koji bi iz grada odveli tekstilne stručnjake, obnovljene 1590, vredile su i dalje. Država je nabavljala vune ne samo sa Balkana, nego čak i iz Španije, i »panni nazionali« išli su u daleke balkanske gradove, ma da je svaki trgovac uvek isticao da su lošiji od engleskih tkanina.²⁶ Tekstilna proizvodnja je uopšte bila u centru pažnje. Dozvole za vunarsku radinost su lako davane, i to za razne zanatlije.²⁷ Pesnik Paskoje Primović je 1601 isticao da »zanati uzdižu države«. Pomagane su mnoge zanatlije. Forsirana je svilarska veština, naročito 1626 i 1630 (dovođenje stručnjaka, kontrola izvoza, obezbeđenje zajmova, dodeljivanje zgrada besplatno, ukidanje carina na uvozu svilu, ako se preradi u gradu, zabrana uvoza svilene svite koja se pravila u gradu, smanjenje svilarskih poreza, davanje premija radnicima). Ipak je domaća proizvodnja svile bila mala, te se ova roba morala dovesti sa strane u obliku tkanine. Kada su novi svileni vezovi pretili da apsorbuju domaću proizvodnju, zabranjena je ova vrsta luksuza u vezu, od 1637 povećana je carina na uvoz svile.

Slično je bilo i sa nekim drugim zanatima. Jevrejin Jakov Tobi hteo je 1601 da osnuje radionicu za proizvodnju kvalitetnog sapuna, jednakog mletačkoj robi. Obecavao je da će raditi sa domaćim a ne sa uvoznim sirovinama i godišnje obezbediti 7000 kg sapuna za izvoz u Bosnu. Ali je Tobi uskoro pobegao, ostavivši neisplaćene dugove.²⁸ Grnčarski zanat za proizvodnju majolike pomagan je 1602. Stranac Nikolo Aspri došao je 1637 da prerađuje kože na neki bolji način, a Stjepan Ispani nudio je 1639 da uvede obrt proizvodnje hartije za pisanje. Država je pomagala

²⁶ Početkom XVII veka uvozila se i španska vuna preko Livorna i Ankone za Dubrovnik. Antun Medo dopremi 1592 jedan tovar vune. Cons. minus 62, 45'. Za prevoz 1 miljara iz Ankone plaćalo se 4 dukata. Up. i Cons. minus 92, 111', 167', 182'. Državni ured davao je znatne sume naročito sofiskim trgovcima da nabave vunu. Diversa notariae 135, passim.

²⁷ 1598: De concedendo Nicolao Bened. Fornari ut cum Dei nomine possit exercere artem lanae. 1605: De concedendo Rado Sladoevich ut possit laborare pannos lanae. Itd.

²⁸ 1594 donela je vlada odluku De locando Bernardino Ricardo pro conficiendo saponem et pro purgando pannos locum figuli continentem furnum positum ad Pillas e regione Domus ipsius figuli, uz godišnju zakupninu od 6 perpera. Cons. minus 63, 139.

proširenje mastionica, u vezi sa tekstilnom proizvodnjom, ali je pesnik P. Primović propao bojadišući sukno na Pilama.²⁹

Sve mere za pomaganje zanata, naročito premije za povećanje proizvodnje, vrbovanje stranih radnika, zabrana stručnjacima da ne napuštaju zemlju, obezbeđivanje radionica, radne snage, posla, tržišta, davanja kredita i zajmova, državne ustanove za uvoz sirovina i t. d. učinile su da su dubrovački zanati bez većih teškoća nastavili sa proizvodnjom u novim uslovima, ali manufakture u značajnim razmerama nisu uvele.

4. MONETARNA POLITIKA

Glavne monete u Dubrovniku ovoga vremena bile su i domaće i strane, parvuli, dinari, perpere, dukati i artiluci, ali i taliri, ungari, cekini. Najviše je bilo srebrnih dubrovačkih dinara. Do 1624 kovano je jedan tip dinara, a posle kratkog prekida kovano je novi tip — lakši dinar (dinarić), koji je stvoren u skladu sa novom ekonomskom politikom. Iznos bakra u moneti povećan je znatno decembra 1617, u doba velike krize u međunarodnom pogledu, a to je posle kraćeg prekida usvojeno kao stalno. Od 916 promila iz XIV veka udeo srebra pao je do 1594 na 900 (beznačajno), a 1617 oboren je na 800 promila (posle zemljotresa 1667 pao je na 600 promila). Tih je dinara kovano vrlo mnogo: 1594 — 174.000 komada. Dinar se kovao od srebra, koje nije znatno menjalo svoju cenu (unča je stajala 1574 — 36, 1612 — 38, 1627 — 42, ali 1670 — 36 dinara; 1681 — 55 dinara); ali je zato znatno skakala cena zlatu, t. j. moralo se dati sve više srebra za zlatnu monetu koja je ostajala iste težine.³⁰ Najveći deo srebra za kovanje dinara dobijao se uvozom inostranog srebrnog novca. Srebrnjaci su nabavljani u Ankoni, Veneciji i Firenci. Po jednom računu stiglo je iz Italije 1627—1629 srebrnog novca za oko 93.000 dukata, a 1651 za 60.000 dukata. Oko 1630 uvoženo je nekih 1370 kg srebra. Po Rešetarvim podacima kovano je 1642—1644 novca od 14.630 litri srebra; ako je 1644 uvezeno srebra bar 1120 kg, a kovnica iskovala oko 1650 kg srebrnog novca, izlazi da je oko 60% srebra stiglo iz Italije. Ali pošto mnoge beleške nisu potpune, mora se uzeti da je uvoz srebrnog novca iz Italije radi prekivanja u dubrovački novac bio mnogo viši i da je bio skoro ravan celoj iskovanoj sumi. Od 1627 kovani su artiluci koji su vredeli 3 dinara; bili su teški 1,965 grama srebra i već prve godine

²⁹ 1631 donet je propis *De prohibendo quod ex Epiro non possint huc afferi neque vendi calceamenta facta, sub paena controbani, et quod sub eadem paena nemo ex epirotis possit hic laborare calceatus de coraminibus quae huc ex Epiro conducuntur. Cons. minus 74, 244'* (ne važi za Skadrane Đuru i Petra Vujoša).

³⁰ Zlato se kretalo ovako: 1574 — 48, 1586 — 61, 1619 — 68, 1627 — 72, 1643 — 84 dinara za 1 aksadju. Zlato, odnosno u moneti — cekin, znatno raste u ceni. Menja se ovde i odnos žutoga prema belome metalu: kraj XVI veka — 10,1:1, 1620 — 11,3 : 1, 1640 — 14 : 1. Detaljnije o dubrovačkim monetama kod M. Rešetara, *Dubrovačka numizmatika I*, Sr. Karlovci 1922, *passim*.

iskovano je oko 11.000 komada. Artiluci su isprva imali dobru prođu u Turskoj, gde su vredeli 8 aspri, dakle iznad realne vrednosti.³¹

Stranoga novca nije bilo malo u opticaju; to je uopšte bila poznata stvar u svim mediteranskim gradovima toga doba. Od kraja XVI veka primećuje se poplava španskih srebrnih reala, ma da se oni ne uvoze mnogo iz Južne Italije neposredno. Oko 1635 nastaje nov talas španskoga srebra pa se sve više i u Dubrovniku računa prosto u realima. Ugarski zlatnici »ungari«, zvani u mnogim dokumentima »žutica«, bili su veoma cenjeni. U Dubrovniku ih nikada nije bilo dosta kada su bili potrebni za jedan deo harača, nego su nabavljani u Sofiji, Jedrenu ili Beogradu. Mletački cekin, težak oko 3,5 grama zlata bio je onaj novac koji se najviše cenio na Levantu. U ovo doba pojedini jermenski trgovci odvlače daleko na Istok ogromne količine mletačkih zlatnika, koristeći sniženu cenu zapadnih zlatnika i visoku cenu cekina na Istoku. Talira je bilo mnogo u upotrebi. Nemački talir je u XVII veku preplavio Tursku. Kao nakit se upotrebljavao čak i u selima arbanaskih Brda. Naročito su taliri iz Italije dopremani u Dubrovnik. Kolale su i škude, naročito papske. Drugih moneta bilo je mnogo manje.

Za vreme sprovođenja nove ekonomske politike vlada je nastojala da popravi i položaj dubrovačkog novčarstva.

Zabranjen je izvoz srebra i zlata iz grada bez naročitih dozvola. Donet je 1626 predlog o novim dinarima, pa je kovnica započela živ rad na ovom novom novcu, lakšem od staroga. Nova »tarifa« za kovanje novca doneta je 1628 i specijalne nagrade su deljene za povećanje proizvodnje u »ceki«. Sama kovnica je od 1630 čak davala novac privatnicima na menice, da bi povećala državne prihode. Država je sa svoje strane znala da poveća carinu na uvoz srebra u privatnim rukama.

Država je veoma strogo gonila krivotvorenje novca. Naročito je bilo mnogo lažnoga novca u opticaju krajem XVI veka na celom Mediteranu. Trgovci su iz Italije uvozili krivotvorene papske novce; 1605 je zabeleženo da trgovci ulažu velike kapitale za nabavku papskih paola i drugog lažnog novca, koji izvoze u Tursku sa dobitkom od 60—70%, što na običnoj robi nije bilo moguće. Zato je carinarnica izjavljivala da ima ogromne gubitke usled smanjenog prometa uobičajene robe.³² Vlada

³¹ Artiluci su 1632 vredili sve do Sofije. Pismo poklisara Bobaljevića i Sorko-čevića iz Sofije od 26 VII 1632, Akta 51/1905b. Posle monetarne reforme u Turskoj, 1641, artiluk je i dalje kolao sve do Sofije. Cena mu je bila 5 aspri, a sličan poljski novac stajao je 6 aspri (znači da je artiluk ipak bio pogođen: izgubio je 25% svoje nominalne vrednosti). Dragoman Benko Pelegrini, koji je 1630 na državnom poslu radio u Novom Pazaru, primio je februara 1630 u moneti »artiluzzi« 200 dukata. Noli e sicurta 55, 225'.

³² Cons. rog. 80, 8'. U jednoj vesti javlja se o nastaloj navali italijanskih paola u Tursku, od 1603, i o velikoj količini bakra u njima. *Lettere di Levante* 41, 26'. Neki Dubrovčani su prosto uzimali svoje dinare i opsečene ih slali za Tursku. Veća količina dobre monete iskovana je 1612, a loš i opsečen novac gonjen. Toga je bilo i kasnije: 1620 je proglašena čak i smrtna kazna za one koji bi za Tursku slali opsečen novac. Prilikom predaje harača 2 VII 1616 bili su Turci neverovatno nepoverljivi prema donetom im novcu; mnoge zlatnike su sekli da bi videli kvalitet kovine. *Tefterdarevi* ljudi su besno razbacali po zemlji jako potamnele dubrovačke dinare, koji su im doneti.

je kasnije proglašavala smrtnu kaznu za onoga koji bi sumnjive srebrnjake slao u Tursku. U Dubrovniku je nastalo opšte gonjenje opšte rasprostranjenih lažnih inostranih srebrnjaka. U Turskoj je oko 1630 pri većim isplatama uvek bilo i »lažnih aspri« i drugog lošeg ili lažnog srebrnog novca.³³ I pored sve kontrole i snažnih mera protiv lažnog novca koji se raširio na Mediteranu, dubrovački novac se sam vrlo slabo držao. Turska moneta — aspra — očevidno je propadala i gubila u vrednosti već od sredine XVI veka, a naročito snažno krajem ovoga veka. U Dubrovniku se 1599 beležilo da je »1591 talir vredeo 40 a cekin 60 aspri, a danas vrede 105 odnosno 150 aspri«. Dragoman Mili pisao je 1604: »Ranije, t. j. 1584, bilo je 1000 aspri 25 talira (po 40 aspri), a danas je to još samo 12,5 talira (po 80 aspri)«. Dubrovački novac, vezan za tursko tržište i monetu s jedne strane, a trpeći uticaj sve jeftinijeg špansko-talijanskoga novca, morao je gubiti vrednost. To je bila pojava slična onoj u zapadnoj Evropi, gde je već sama revolucija cena izazivala savremeniciima teško shvatljiva čuda u monetarnoj politici (i ekonomici uopšte).

Dubrovački novac je gubio vrednost i prema monetama italijanskih gradova. Španski real (»real od osam«, skraćeno »real«) vredeo je:

1590 — 33, 1613 — 40, 1619 — 40, 1622 — 40, 1662 — 42, 1678 — 48 dinara. Njegova vrednost se u prvoj polovini XVII veka izjednačila sa dubrovačkim obračunskim dukatom. Skakala je cena i taliru:

1568 — 27, 1580 — 35, 1594 — 34, 1605 — 40, 1622 — 40, 1623 — 48, 1645 — 40 dinara. I njegova se vrednost izjednačila sa dubrovačkim dukatom.³⁴

Interesantno je, na osnovu dubrovačkih arhivskih podataka, uporediti neke inostrane monete sa dubrovačkim novcem.

| | 1597 | 1626 | 1630 | 1631 | 1633 | 1634 | 1635 | 1637 | 1639 | (1790) |
|----------------------|------|------|---------|------|------|-------|------|------|---------|--------|
| 10 paola (Rim) | — | 43 | 43,5 | 50 | 50 | 50 | 51 | 53 | 55 | 81 |
| 10 karolena (Napulj) | — | 40 | 42,5—43 | 44 | 47 | 47—48 | 48 | 49 | 47—49 | 48 |
| 6 l. 4 s. (Venecija) | 40 | 40 | 35 | 40 | 41 | 41,5 | — | 46 | 46,5—47 | — |
| 4 lire (Đenova) | 42 | 48 | 50 | 44 | 53 | 43 | 53 | 54 | 54—56 | — |

³³ Falsifikatora je bilo stalno. Vlasti su 1624 predale eminu Ledenica jednog zatočenog Bosanca, koji je krivotvorio novac. Krajem 1643 dođe u Dubrovnik neki Niko Tripov iz Prčanja te zajedno sa svojim drugovima zameni škude i reale za dubrovački novac. Naknadno se utvrdilo da je bilo i lažnih reala; odmah dopadnu tamnice Niko i jedan od njegovih drugova. Utvrdi se da su lažni novci svojina nekog Ilije Lukinog iz Prčanja; ovaj dođe u Dubrovnik i zaista prizna novac za svoj. Nato zameni uhapšeničke u zatvoru. Vlada ga uskoro okovanog poslala u Kotor. U tome su gradu 1644 kolali lažni artiluci. Izgleda da je ove artiluke kovao u svojoj kući jedan dubrovački lekar, koji je bio na glasu i kao alhemičar.

³⁴ Talir se 1634 prodavao čak i po 47,5—48 dinara. Div. de foris 58, 253.

Prema tome, u odnosu na dubrovački novac porasla je vrednost (samo u periodu 1626—1633!) papskog novca za 16, napuljskog za 17, mletačkog za 2, denovskog za 10^{0/0}!³⁵

Naročito se jasno vidi propadanje dubrovačkog novca u poređenju sa mletačkim zlatnim cekinom:

1520 — 39,5, 1523 — 40, 1589 — 53,5, 1529 — 59, 1606 — 64, 1622 — 70, 1624 — 69, 1669 — 120 dinara.

Ungari su se kretali ovako:

1594 — 57, 1600 — 59,5, 1605 — 60, 1622 — 70, 1625 — 72, 1681 — 106 dinara.

Kursevi su se znatno menjali i u Turskoj, uvek na štetu domaće valute. Aspra je propadala u odnosu na inostrane monete i vrlo se retko u Dubrovniku upotrebljavala za kovnicu (jednom 1612). Lažnih aspri bilo je stalno u gradu, pa su čak dovožene i iz Ankone (1615). Država je 1629 morala prodavati aspre iz riznice, jer nisu odgovarale potrebama kovnice.³⁶

Tako je dubrovačka vlada sprovela nekoliko novih uređaba i propisa da reguliše svoje novčarstvo i prilagodi ga novim prilikama, ali se propadanje same dubrovačke monete nije dalo zaustaviti.

5. BORBA PROTIV LUKSUZA

Veću pažnju obratile su vlasti u ovo doba velikoj novoj borbi protiv luksuza. Povremeno su u svim mediteranskim gradovima izdavani zakoni protiv luksuza kada su muževi i ocevi iz državnih veća nastojali da

³⁵ Ankonska škuda je menjala vrednost: 1628 — 63, 1629 — 56 dinara. U Mlecima je 1622 škuda vredela 11 reala ili mletačkih 5 lira, 8 solada. Tada je cekin vredeo 70, a real 46 dinara.

³⁶ U Turskoj su se kursevi stalno menjali, sve gore po tursku monetu. Sav je zlatan novac 1635 poslan sa vojskom na persisko bojište, te su ungari skočili na 220 a taliri na 120 aspri. Dubrovčani su zato ponekad morali praviti prave hajke na zlatnike po turskim gradovima da bi se za harač snabdeli zlatom. Pritom su kursevi varirali. Turci su uvideli da aspra postaje sve lošija i da se skok talira i ungara ne da zaustaviti. Strani srebrni novac bio je preplavio Carstvo, a često je bio slaboga kvaliteta. Oko 1635 bio je zlatni sultanin 220, ungar 225 a talir 120 aspri. Ungar se uskoro popeo i na 228 aspri. Početkom 1636 ungar i sultanin dostigoše 230 aspri, a opet se nisu mogli lako nabaviti. Dva talira od 120 išla su 1639 u ungar, koji je skočio na 240 aspri. Reforma je izvršena 1641. Kurs moneta bio je: talir — 120, ungar — 240 (bar nominalno), a sada je silom zakona pokušano da se vrati kurs na 80, odnosno 120 aspri (tj. talir bi bio snižen za 33^{0/0} a ungar za 50^{0/0}). Istovremeno je Porta bila naredila i da se sve cene snize na polovinu. U Sofiji su odmah računali aspru alpari sa dubrovačkim dinarom! Pa opet su u Jedrenu jula 1641 računali 1 zlatnik = 2 talira (tj. 160 aspri); cekini su se zaista mogli nabaviti po 151 aspru. Carigradska kovnica je radila bez prestanka, izbacujući velike količine monete, ali je zato skočila cena srebra od 8 aspri za dram na 9,5 aspri. Ungari, koji su se opet bili digli na 150 aspri, skočili su na 156. A kada zbog rata 1642 nestade zlata na tržištu, morala je skočiti cena ungarima, i pored svih napora Porte da zakonima izmeni ekonomiku svoje zemlje, makar samo i za kratko vreme. U Beogradu su Ungari bili 1607 — 120, a 1638 — 215 aspri (real je 1638—1640 bio 115—120 aspri, kao i talir tada). Opširnije o kursu moneta na Levantu na drugom mestu.

ograniče odliv novca u »sterilni« nakit i drugi luksuz; dok su gradovi cvetali, luksuz se nije gonio, nego je čak bio deo njihova sjaja; ali kada se osetilo propadanje, vlasti su povele žestoku borbu protiv luksuza, kao tobože jednog od glavnih krivaca za sve zlo. Raskoš i moda bili su obeležje gradova koji su, dostigavši visok stupanj bogatstva svoga patri- cijata i dela građanstva, usvojivši novi način života, doživeli zasto- j i opadanje početkom XVII veka, bez obzira na luksuz i bez veze sa njim.

Čuveni historičar Venecije Molmenti kaže da »kada se iscrpi bogat- stvo, počinje propast, i sa njome luksuz koji je pokriva i krije«. Smanjene mogućnosti u trgovini, nove ideje »sve usmerene ka brzom i lakom kori- šćenju života i mladosti«, želja za lepim nastupom, činili su da se otmeni svet povlačio od poslova koji su zahtevali neprestani rad i na domu razvijao silnu raskoš. Sve mere državnih organa protiv trošenja i luksuza morale su propasti. Uzalud su muževi i ocevi u raznim Vijećima zahtevali da kćerke i žene manje troše, da se ne povode za modom, da se sete stare slave, da se više pokrivaju (»tako da ubuduće grudi više ne budu sasvim otkrivene«), kada se celo mediteransko društvo okrenulo uživanju i raskoši.

U Veneciji su u XVII veku neprestano izdavana naređenja vlade protiv luksuza i raskoši (1599—1645 oko 21 zakon!). U Rimu su ovakvi zakoni forsirani na podsticaj novoga pravca u katoličkoj crkvi. Poznati istoričar papstva Ludvig Pastor vanredno karakteriše uzroke pravih pro- gona raskoši u Rimu: pape su izgubile bogate prekoalpske protestantske zemlje, po novim zakonima prelati su mogli imati samo po jednu dijecezu, Rim je izgubio svoj politički značaj, pa time i darove iz inostranstva; kardinali i pape su postali relativno siromašni, pa su lakše mogli da nanovo budu pobožniji, što je zahtevao i novi pravac u obnovi crkve. Pod Pijem V su zatvarane zlatarske radnje, proganjane kurtizane, zabran- jivano je oženjenima da idu u ošterije, 1568 se spremao nacrt zakona o smrtnoj kazni za brakolomstvo; hapšeni su sodomiti, kockari, magičari, psovači, rasipnici; ove energične mere i reorganizacija crkve pripomogli su velikoj obnovi rimske moći i omogućile uspešnu borbu protiv pro- testantizma. U Dubrovniku gonjenje »sinova razmetnih« nije išlo uporedo sa gonjenjem kicoša i raskošnih dama, ali su u okviru svoje politike vlasti donele mnogo propisa o gonjenju luksuza, raskoši i »nepotrebnih troškova«.

Još 1596, po zakonu su žene morale nositi skromniju odeću, bez mnogo nakita i dragulja; doneti su propisi o krznu, rublju, dozvoljenim i zabranjenim tkaninama, kroju suncobrana, svilenim čarapama, kapama, krovovima baraka, svatovskim darovima i krizmanju i t. d.³⁷ Krajem 1599 dopunjen je ovaj zakon. Andrija Rastić platio je iduće godine globu zbog prekršaja. Otada su zakoni donošeni stalno, što svedoči o njihovoj neefikasnosti. Po propisu iz 1606 naređena je nova skromnost, ali se videlo da je stari zakon bio kao zaboravljen. Juna 1613 htele su vlasti zabraniti neke mondenske naočari, koje su se počele nositi po

³⁷ Cons. rog. 75, 29'—35'. Drag. Pavlović, Iz književne i kulturne istorije Du- brovnika, Sarajevo 1955, 155—160.

gradu; predlog je odbijen sa 20 : 17 glasova. Stare zabrane su ponovljene 1615. Pučanstvu je uskraćeno fino platno, raspleti, neke skupe tkanine, zlato i srebro; biser je odobren »samo« za vrat, uši i prstenje. Nova uredba 1617 godine doneta je u isto vreme kada i propisi o vunarској radinosti, što je vrlo karakteristično. Po zakonu od 1622 zabranjeno je veliko trošenje na »gozbine i svetkovine«. Luksuz je gonjen i odlukama od marta 1624; u maju je određeno da verenik sme primati darove od nevestine rodbine samo kad prvi put dođe u njenu kuću. Nova ograničenja su zavedena 1636, a 1637 došlo je do novih mera. Zabranjeni su »raspleti« i slično (sem najužih), srebro, zlato, dragulji, biser je odobren samo za ogrlice, deci do 15 godina uskraćena je svila; propisani su darovi, šta i kad ko kome sme da poklanja. Žene obrtnika nisu smele nositi skuplji tekstil (sem ako im roditelji nisu bili antunini ili lazarini!). Uvek su određivane i kazne, za koje se tačno odredilo kako i ko će ih plaćati, a ugovoreno je kako će se skupljati i paliti neka proskribovana roba. Posle tri meseca moralo se mnogo raznih propisa povući. I 1644 se morao doneti jedan zakon protiv luksuza u nošnji i nakitu.

6. TRGOVAČKE I DRUGE MERE

U svima granama života preduzimane su mere u skladu sa velikom borbom da se spreči propadanje privrede grada. Pritome je izvanredno važno bilo pitanje trgovine sa zaleđem. Poslovi na Pločama dobili su stalna pravila. Novi propisi su regulisali stvari oko tabora i uz karavane: vosak su na Pločama smeli otkupljivati samo senzali, žito je bilo rezervirano za državu, prodaju soli vršili su i dalje zvanični organi, trgovci su morali paziti da prilikom isplate kiridžijama ne prekorače kurs moneta iz dubrovačke čaršije i nipošto nisu smeli da dozvole da im se neke monete zaračunaju više nego što vrede; deo novca se morao isplaćivati u dubrovačkim dinarima, kako bi putnici morali nabaviti so; ako bi došlo do sporova trgovaca i kiridžija, nadležan je bio turski emin.

Ko je vozio robu za Split, izlagao se strogoj kazni.³⁸ Zakon je zabranio trgovcima iz kolonija na Balkanu da bez izričite dozvole državnih vlasti otuđuju svoje nekretnine. U tim naseobinama su centralne vlasti sprovodile vrlo strogu kontrolu. Mnogo energičnije nego na primer krajem XVI veka mešale su se u unutrašnje sukobe u kolonijama, posredovale silom pri stranačkim borbama (kada su manje grupe preuzimale vlast i nametale ostalim trgovcima velike »racije« i smetale im u poslovanjima). Potajno su vlasti pregovarale i diskutovale o mogućnostima oživljavanja staroga monopola; protiv Splita se pregovaralo sa Špancima, Bosancima i sa pojedinimagama iz Hercegovoga.

Posebnu pažnju obratile su vlasti izgradnji karantina, lazareta. Ova se ustanova selila po raznim delovima gradske okoline, jer se u Dubrovniku dugo zaziralo od toga da im sumnjivi, možda okuženi ljudi, sede pred kapijom. Dugo se raspravljalo — da li Ploče ili Danče? Najzad je

³⁸ Jeronim Mihailović kažnjen je 1620 što je odveo tovar koža na splitsku skelu.

6. marta 1627. usvojen plan da se na Dančama izgradi zgrada po načinjenom modelu. Udarene su takse na toware koji su imali stizati iz Levanta (izuzeti su Grci i Turci); kada je cekala položila 300 dukata, otpočelo se radom; u avgustu je ipak usvojen konačni plan da se lazaret podigne na Pločama prema moru.³⁹ Zemlja se kopala, kamen klesao i dopremao morem sa Danča; barke sa Mljeta, Pelješca i iz Slanoga radile su neprestano; kreč, pesak i voda dopremeni su na gradilište, odasvud su dovođene mazge, iz Stona je stizao kreč, dolazili su klinovi, daske, kamen, zidovi su se dizali, a kovnica je stalno odobravala nove sume. U ovo vreme još je radio stari lazaret na Lokrumu (mletačka akcija uskoro mu je onemogućila rad).⁴⁰ Pregovaralo se i sa nekim Memi-Šahom iz Trebinja da on sruši novopodignuti turski han u Trebinju; popravljeno je odmah nekoliko državnih zgrada na Pločama, a građene su i nove prostorije i han (naročito 1620—1622).⁴¹ Bilo je odmah i diplomatskih sporova oko ovih novih zgrada.

Vlasti su izdale i razna uputstva i naredbe za poboljšanje i novu organizaciju i drugih privrednih grana u Dubrovniku.

Na zdravstvenom polju se nije moralo mnogo raditi; neki propisi samo su održavali stari red (država je davala stipendije za studije u Padovi, držala po 4 lekara, često strance sa visokom platom; brijačima je 1620. strogo zabranjeno da leče teže bolesnike, a apotekarima je uskraćeno pravo da prave ili sami daju lekove pacijentima; tada je apotekara bilo 7 u gradu; brijači i apotekari su 1632. upozoreni da ne smeju davati lekove i puštati krv bez dozvole lekara, a ni lekove mešati i otrov bespravno prodavati i t. d.). U skladu sa novim prilikama, proglašena je 1632. nova tarifa za lekove i usluge lekara — sve povišeno. Straže, lazareti i velike mere opreznosti čuvale su grad od kuge iz Turske; obaveštenja su skupljana sa svih strana vrlo brižljivo i sa velikim interesovanjem. Zato je kuga retko stizala na zemljište Dubrovnika.⁴²

Vlada je regulisala svu maloprodaju u skladu sa novom politikom. Novi propisi za klanje određeni su 1620, a niz stvari o snabdevanju grada mesom starao se da održi niže cene; čak su i turski podanici posle 1625. podlegali novoj »gabeli na meso«.

³⁹ U računu stoji pod 30 VIII 1627: *Alli reverendi sacerdoti che cantorno la messa e diedero la beneditione quando si comincio la detta fabrica, perperi cinque per elemosina. Fabbriche 70.* Računi su zavodeni od 26 IV 1627 do 23 II 1630. Još 1641. nastavljali su službenici rad na lazaretu, a na osnovu staroga modela. Detaljnije o lazaretu: V. Bazala, *Pomorski lazareti u starom Dubrovniku*. »Dubrovačko pomorstvo«, Dubrovnik 1952, 293—307.

⁴⁰ Neka je roba 1602. ležala u karantinu u tvrđavi Revelin na Pločama. Nešto jevrejske robe ležalo je 1630. u vrtu Miha Bobaljevića na Pločama. Dva francuska broda sa linije Venecija—Mesina izdržavali su pomorski karantin u Cavtatu 1632.

⁴¹ *Fabbriche 52, passim.*

⁴² Bolest se pojavila u Šumetu 1593. *Div. de foris 1, 117.* Zbog kuge je u leto 1599. senat radio sa smanjenim brojem članova. Cvito Zuzorić izjavio je 1599. da zbog kuge nije išao u berbu (*Per causa del suspetto della peste*). *Lamenta criminali 6, 174.* Pomor je 1624. izbio u Vitaljini, u zaseoku Nikolićima (*La peste di Sicilia cessa, težio je vladu Ivan Rastić iz Rima 24 VIII 1624, Akta 71/2126*). Godine 1630—1631. umalo kuga nije prodrla u zemlju.

Zakoni o prometu vinom išli su na korist državne blagajne. Sečenje nezakonito zasadenih loza, naročito dozvole za uvoz, novi nameti, oštro gonjenje krijumčara i t. d. bili su već davno vinarstvo uveli u državni nadzor, koji je sada opet obezbeđivan. Zabrana točenja alkohola u 8 ženskih samostana 1639 imala je nesumnjivu komercijalnu osnovu, pored versko-reformatorske. Pri stizanju većih tovara inostrane potrošne robe, država je naređivala da se prvo snabdeju neposredni potrošači, a tek onda preprodavci. I niz propisa o ribarenju je doneto naročito, između 1620-1630; »tunaria« između sv. Jakova i lazareta uzeta je u zaštitu 1626.

7. SNABDEVANJE GRADA ŽITOM I VINOM

Snabdevanje žitom bilo je za velike mediteranske gradove oduvek jedan od najvažnijih problema. Gusto naseljene trgovačke metropole nisu mogle same ishraniti svoje pučanstvo, a zaleđa mnogih gradova nisu bila bogata žitom. Zato su mnogi gradovi bili upućeni na uvoz žita morskim putem. Glavne žitorodne oblasti XVI i XVII veka bile su Južna Italija, Egipat i delom dunavske kneževine. Iz Drača se vozilo žito za Majorku, iz Danciga za Firencu, iz Tesalije za Veneciju. Računa se da je godišnji promet žitarica na Mediteranu u XVI veku iznosio oko 200.000 tona.

Dubrovnik je kao i ostali gradovi imao dobro organizovanu službu snabdevanja žitom. Država je u svojoj režiji dopremala žito za svoje stanovništvo; najviše se brodovima dovozila pšenica, ali i proso (riža je stajala u maloprodaji 4 dinara kilogram a žito oko 1—2 dinara). Trgovina žitom bila je, međutim, jedno skoro političko pitanje, i države koje su imale viškove žitarica rado su vršile izvestan pritisak na zemlje koje su morale uvoziti hranu. U međunarodnom položaju Venecije uvoz žita iz Turske i J. Italije igrao je bitnu ulogu. Turska je rado izvozila velike količine svoga žita, ali je neprestano o tome pregovarala, diskutovala i održavala ovo pitanje na dnevnom redu, osobito u vezi sa Venecijom; u dubrovačko-turskim odnosima pitanje uvoza turskoga žita neprestano je bilo u aktima, pismima i govorima malovećnika, vezira i poklisara.

Velike količine žitarica kupovao je Dubrovnik u Južnoj Italiji; još je Karlo V odobrio godišnju nabavku 80 tona žita Dubrovčanima, pored vanrednih nezagarantovanih količina. I pored svega prijateljstva, morali su Dubrovčani i u odnosima sa napuljskim vicekraljevima stalno imati lepih reči, darova i t. d. da bi nabavili žita. Ujesen 1621, u doba oskudice u gradu, traženo je žito iz Napulja jer ga »u Turskoj nema, usled rata između sultana i Poljaka«!⁴³ U dobijanju italijanskoga žita posredovali su za Dubrovčane konzuli, prijatelji, a oko 1630 čak i biskup grada Nuska, koji je bio emigrirao iz zemlje zbog učešća u zaveri iz 1611 godine.⁴⁴ Iz Marke ankonske dopremali su Dubrovčani isto tako znatne

⁴³ Let. di pon. 13, 6'.

⁴⁴ J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje III-1, Beograd 1941, 364. Let. di pon. 15, 183'—5.

količine žita. Ponekad se žito nabavljalo i u Rijeci i Hrvatskom primorju uopšte.⁴⁵ U izuzetnim slučajevima traženo je žito i iz daljih krajeva: 1622 poručila je vlada konzulu Lomelinu u Đenovu da se raspita za cenu žita u Tabarci (Afrika), pa ako bi cena odgovarala, imao je uzeti 50 kola.

Najvažnije je snabdevanje žitom bilo na Levantu. Turska je imala viškova u Albaniji, grčkom otočju, Egiptu, Tesaliji, Trakiji, crnomorskom primorju. Kod Turaka se stalno radilo na diplomatskom polju da se dobiju izvoznice; tamo je žito bilo srazmjerno jeftino i zato su ga krcali mnogobrojni brodovi. Februara 1630 nalazilo se samo u egejskom otočju oko 40 stranih brodova, koji su ukrcavali žito.⁴⁶ U Albaniji su glavne izvozne luke bile Lješ, Rodon, Drač i Valona (ali se računalo da je albansko žito slabijeg kvaliteta); u Tesaliji se žito uzimalo u Volosu; morejsko žito se slabo uzimalo, ma da je još početkom XVI veka Ahaja slala mnogo hrane za Dubrovnik. I iz trakiske luke Kavale dovlačili su Dubrovčani žito. U retkim prilikama pominju se čak i Egipat i Palestina.⁴⁷ Ponekad se žito uzimalo u Maloj Aziji, u Anadoliji, a znatne količine su kupovane u Crnome moru. U egejskim lukama se moglo nabaviti i žita iz oblasti Skoplja.⁴⁸

Dubrovački predstavnici na Istoku stalno su pratili kretanje cena, kako bi omogućili što jeftinije kupovine. Glavna mera je tamo bila jedno tursko kilo = 20 oka = 2 dubrovačka uborka (kilo se inače moglo menjati u različitim mestima). Cene na Levantu, pre svega u Carigradu, bile su ove, računate u asprama za 1 tursko kilo:⁴⁹

| | | | |
|--------------|----------------|--------------|--------------|
| 1609 — 36—40 | 1623 — 50, 165 | 1630 — 35—40 | 1637 — 46 |
| 1613 — 25—30 | 1624 — 28 | 1633 — 25—40 | 1640 — 80 |
| 1614 — 26 | 1626 — 20 | 1634 — 40—60 | 1641 — 30—40 |
| 1615 — 30—35 | 1627 — 35—40 | 1635 — 40—60 | |
| 1616 — 50—60 | 1629 — 43—45 | 1636 — 35 | |

Prosečna cena jednog turskog kila bila je u normalnim godinama oko 40 aspri, t. j. 1 uborak je na turskom tržištu stajao oko 10 dubr. dinara. Međutim, cena od 10 dinara po uborku bila je u gradu uobičajena samo u drugoj polovini XVI veka. Sada je, sa transportnim i drugim troškovima (računajući tu i nemogućnost da se uvek nabavi žito tamo

⁴⁵ Let. di pon. 13, 59'.

⁴⁶ Pismo poklisara iz Carigrada od 2 III 1630, Akta 36/1782.

⁴⁷ Godina 1610 na primer. Cons. rog. 82, 155.

⁴⁸ Pismo iz Sofije od 16 VII 1624, Akta 48/1856.

⁴⁹ Sve su ove cene jako zavisile od mesta, sezone, kakvoće robe itd. Po vesti iz Sofije od jula 1624 cena je žitu pala od 1000 na 340 aspri (za 12 uboraka). Iz Carigrada januara 1627 javljaju da je žito skočilo od 20 na 35—40 aspri. Mesne razlike bile su znatne. Volos i Carigrad prema crnomorskom primorju imali su nejednake cene: septembar 1633 — 40 i 25—30 aspri, oktobar 1634 — 60 i 40, januar 1635 — 66 i 58 aspri, oktobar 1635 — 60 i 40—45 aspri itd. Za vreme nerodice 1637 bilo je kilo žita u Carigradu 46 aspri, a na Santa Mauri je 6 oka stajalo 3 talira, tj. kilo je bilo oko 70 aspri. Kad se 1641 očekivala dobra žetva, pala je cena žita od 80 na 30 aspri. Itd.

gde je najjeftinije), cena žita bila mnogo viša. Cena žita se u Dubrovniku kretala ovako (računajući u dubr. dinarima za 1 uborak; dinar je dvostruko veći od aspre, a uborak toliko manji od kile; radi poređivanja moraju se dolje navedene cene množiti sa četiri):

| | | | | | |
|------|----------|------|----------|------|----------|
| 1570 | 10 i 15 | 1612 | 15 | 1628 | 20 |
| 1576 | 9 12 15 | 1613 | 14 15 21 | 1629 | 26 |
| 1583 | 9 10 | 1614 | 12 | 1630 | 26 |
| 1586 | 13 15 | 1615 | 15 | 1632 | 12 20 |
| 1591 | 15 26 | 1616 | 15 | 1633 | 15 |
| 1596 | 26 | 1617 | 14 | 1634 | 12 |
| 1597 | 26 28 | 1618 | 11 14 | 1635 | 15 18 20 |
| 1598 | 22 | 1618 | 11 13 | 1636 | 24 25 |
| 1600 | 16 20 | 1620 | 17 | 1638 | 16 18 28 |
| 1601 | 17 20 23 | 1621 | 19 24 | 1640 | 13 16 18 |
| 1605 | 18 | 1622 | 24 36 | 1641 | 14 16 |
| 1606 | 16 19 | 1623 | 30 36 | 1645 | 15 |
| 1607 | 18 25 | 1624 | 20 24 | 1648 | 36 |
| 1608 | 23 25 | 1626 | 18 | 1653 | 22 |

Manje količine žita dopremane su i iz zaleđa, ali one nisu igrale važniju ulogu niti su uticale na cene. Trebalo je 1608 dovesti hrane iz Bosne (ex regno Bosinae), a 1610 nabavljali su službenici države žito od Turaka iz Popova. Nešto su žita dopremali Hercegovci da ga zamene za dubrovačke proizvode, naročito so. Vlasti su, uređivajući ovu trgovinu, zavele državni monopol za nabavku žita u »Morlakiji« (1623, 1627), što je bilo u vezi sa sprovedenim novim merama oko mlinova i prodaje hleba.⁵⁰

Domaći ljudi koje je država slala da u njeno ime nabave žita, bili su podvrgnuti strogoj kontroli: brod koji bi se vratio bez tovara pretrpeo bi strogu kaznu, bez obzira na objektivne smetnje u nabavkama žita koje je u takvu slučaju doživio. Gusari, nasilja lokalnih vlasti, otezanje prodavaca, konkurencija stranih brodova, nabijanje cena od strane Bokelja i t. d. znatno su povećavali troškove; zato su strogi propisi obezbeđivali ovaj posao.

Nešto je žita stizalo i u privatnoj režiji. Pomorci iz Republika i iz Mletačke Albanije (današnje Crnogorsko primorje) dovozili su hranu u Dubrovnik. I neki strani brodovi su prodavali žito pred gradom. Ponekad su državni organi onda preuzimali veće toware od tih neprijavljenih stranaca (Novljana, Ulcinjana, Francuza, Grka). Država je umela da natera privatnike da se u njenu korist odreknu zaliha i nabavljene robe i nije jednom prisilno otkupljivala privatne toware. Jednom su vlasti silom »kupile« žito od jednog francuskog kapetana, a 1631 su sklopile sporazum sa dva engleska kapetana da dopreme žita za grad.

⁵⁰ Poklisari su 1629 u Hercegovini videli mnoge karavane koji su terali žito za Hercegnovi. Pismo iz Cernice od 13 IV 1629, Akta 53/1935.

Kada su magacini bili puni, moglo se žito i posuđivati Kotoru, Hercegovome, Perastu, Paštrovićima, Budvi; ali u doba krize u prehranbenom poslovanju, kada su stranci otimali dubrovačke brodove nakrcane žitom, znale su oružane barke čuvati brodove pri ulazu u luku, a u jednom slučaju je već izgubljeni brod u borbi povraćen.

Vlasti su bile izgradile celi sistem redovnog snabdevanja Dubrovnika žitom: diplomatska akcija, obaveze kapetana i brodova, obezbeđivanje tumača za brodove, nabavka oružja, novca, municije, veze sa lokalnim vlastima, praćenje kretanja cena žita, otkup žita od privatnih trgovaca i pomoraca, stvaranje velikih zaliha, ravnomerna raspodela, dotacije radi eventualnog smanjenja cena, zakupljivanje svega žita koje karavanima stiže u grad, nadzor nad mlinovima, pekarima i preprodavcima, prisilno oduzimanje tuđega žita (uz naknadu vrednosti), oružana odbrana žitnih transporata, energična politika snabdevanja u gladnim godinama — sve su to bile mere koje su uvek sprovedene; u drugoj četvrtini XVII veka one su dobile konačne i još čvršće oblike.

Pitanje vinarstva bilo je za Dubrovnik izvanredno važno: to je bila jedna od glavnih privrednih grana. Loza je bila zasađena takoreći svuda, ali tačno planirana i evidentirana. Krupni proizvođači, naročito vlastela, brižljivo su se starali da dobro unovče svoje vino, na koje je država uzimala svoje takse. Po odredbama iz XVI veka, na svaku seosku porodicu bilo je dozvoljeno držati po 1/4 solda (zlatice), t. j. 420 m² pod lozom, na čemu se sadilo obično oko stotinu čokota. Višak su državne komisije neprestano uništavale; u jednoj akciji su činovnici u jednom kraju samo isekli oko 150.000 čokota 1606 godine. Pojedini Pelješčani su onda uzimali pod zakup tursku zemlju na Neretvi i tamo gajili lozu, na štetu državne vinogradarske politike (1641).⁵¹ Proizvodnja vina bila je tačno regulisana, a na vino se plaćala državna »gabela«, koja nije davala male prihode (1619 maj-avgust oko 800 perpera). Samo na teritoriji Oboda, Župe, Brgata, Lokruma, Ploča, Šumeta, Rijeke, Gruža, Vrbice, Zatona, Koločepa, Lopuda i Šipana proizvedeno je 1554 oko 100.000 vedara (22.000 hl.), 1603 — 80.000, 1614 — oko 43.000. Na ovom području su glavni proizvođači bili vlastela (od pučana Marin Dimitrović, Vlaho Brzica, Kristo Vlajković, Benko Primojević, Nika Fr. Đulijani, Nikola Držić, Stjepo Gleđević; bogati Rado Sladojević imao je vinograd na Pločama).

Vlada je tokom svoje nove politike sprovedla više mera za povećanje prihoda od vina i za održavanje staroga stanja u vinogradima.

8. VOJNE MERE

Dubrovnik je bio mala država, sa malom i slabo zaštićenom teritorijom. Integritet države branio se diplomatijom, izbegavanjem pograničnih incidenata i iznošenjem sporova pred međunarodne forume, uz pozivanje turske zaštite u pomoć. Republika je imala minimalne vojne

⁵¹ Let. di pon. 17, 189'.

snage, svesna da i vrlo jake trupe ne bi mogle da je efikasno brane od okolnih nadmoćnih sila. Oružane sile bile su potrebne samo za održavanje straže na važnijim tačkama, za sprovođenje izvesnih vladinih odluka i za sprečavanje eventualnih nekontrolisanih upada sa strane. Trupe su u stvari služile za održavanje unutrašnjeg poretka i za zaštitu od pokušaja zauzimanja zemlje na prepad.

Osnovna regularna, stajaća vojska sastojala se od najamnika, takozvanih barabanata (od reči trabant-pratilac). Njih je obično bilo oko 40. Rekrutovali su se najviše iz oblasti Habsburške države (Severna Ugarska i Hrvatska); vlada je najviše volela da u gradu ima dobre vojnike, Hrvate, koji su morali biti katolici (ne protestanti). Senat je 1630 pisao austriskom caru da je Dubrovnik uvek uzimao »Ugre i Hrvate katolike«, jer su pouzdani i verni; zato neka dopusti Dubrovčaninu Mihi Sturanu da prikupi novu tridesetoricu.⁵² Dok su vojnici iz Austrije stražarili u Dubrovniku, neki su Dubrovčani u Beču uspevali da dobiju dobra vojna mesta i oni su uvek znali izdejsstvovati izdavanje ovih dozvola. Vlada je tako 1642 zamolila pukovnika Dragi da pronade i pošalje za Dubrovnik dobroga kapetana za barabante.⁵³ U austriskim zemljama uzimane su cele grupe barabanata. Ali je istovremeno i pojedinačno primano nešto vojnika. Neki su umirali, odlazili, onesposobili se, ostarili i t. d., te je uvek bilo slobodnih mesta, pa su kandidati dolazili odasvuda: Erdeljci, Poljaci, Bosanci, Vlasi, Hercegovci, poneki Rus.⁵⁴ Kapetani su

⁵² Let. di pon. 15, 97. Sturanu je naloženo da barabanti budu dobri katolici »mladi i srčani«; otpremiće se preko Rijeke za Dubrovnik. Varaždin je 1613 imao čitav gradski magistrat — protestantski. Arhiv za pov. jug. IX, 153.

⁵³ Posle početka Kandiskog rata, 18 XI 1645, pisala je vlada Alegretu Alegreti u Linc (povodom svoje poruke od 4 VIII i njegova odgovora od 29 IX); on je bio razgovarao sa kapetanima Mihom Natalijem i Petrom Paletjem i uverio ih da su dužni braniti domovinu. Alegreti neka nastoji da ih španski kralj otpusti iz vojne službe, što ga je vlada i pre molila, a to isto neka učini i nadvojvoda Leopold, generalisim careve armije, a i car treba da se saglasi; ali oba kapetana treba da zasa zadrže položaje u vojsci (pukovi), a vlada će ih u slučaju opasnosti već pozvati.

⁵⁴ Nekoliko primera: Stjepan Andrijašević, Hrvat, bio je zarobljen u boju sa Turcima, oslobodio se i preko Ankone došao za barabanta (1600). Ištvan Palov iz Erdelja zarobljen je od Turaka kod Sokluka i 11 godina tamnovao u Carigradu; kada se otkupio, dospeo je u Dubrovnik za barabanta na mesto umrlog Andrijaša Petrinje (1600). Drugi su bili Luka Antunov iz Hrastovice (1603), Lukač iz Lugoša, Janjuš iz Šarvara ugarskog, Janjuh Hrvat i Jakov Franković iz Bosne (1606); Janjuš i Andrijaš iz Agrije koji su želeli da se nastane u Dubrovniku (»ostavili su domove ne htejući da žive pod turskom tiranijom«) (1607), Petar Stojković iz Fojnice i Ivan Petrov Rukavičar (1607), Stjepo Rajčev iz Skoplja (1607), Andrija Raosavić i Matijaš Lukić iz Hrvatske, Januš Ugričić (1609), Matijaš Hrvat (1609), Toma Andrijašević iz Ugarske (1610), Đurica Vratković i Mihailo Jankov Hrvati, Ivan Kristović iz Varaždina (1610), Petar Ivanov iz Poljske (1612), Paskal Sider iz Valone, Gavrilo Ivanović iz Bosne, Ivan iz Vlaške (odbijeni su 1614), Đuro Mihailov iz Sarajeva (1616), Nikola Fogaraš iz Poljske (1620), Petar Stjepanović sa Kosova (1623), Ivan Mihailović iz Požege (1624), Šimun Nikolić iz Klisa (1624), Petar Marković iz Provadije (ubijen 1625), Petar Vukov iz Banje Luke (1627), Đuro Matijašev iz Požege (1627), Ivan Miloradović iz Ravnoga (1629), Jovan Petrović iz Kreševa, Vukašin Ivanović iz Nikšića, Filip Petrović iz Bosne (1629), Marko Nikolić iz Poljske (1630), Vučeta Stjepanović iz Nikšića, Marko Lukić iz Travnika (1630), Nikola Grgurević iz Konjica (1640) itd.

skoro uvek bili Hrvati. Jedan od zapovednika, kapetan Kukuljević, dugo je komandovao vojnicima i dovodio čak i rođake i zemljake.

Pored barabanata bilo je i artiljeraca bombardera koji su bili stranci. I engleski konzul u Dubrovniku, Viljem Robinson, bio je početkom XVII veka dubrovački bombarder. Neki Nemač Martin Ivanov iz Hajsberskera bio je artiljerac 1635. Poneki artiljerci dolazili su i iz Italije, Hrvatske, Nemačke. Većina je ipak bila iz redova domaćih ljudi, obrtnici obučeni u samom gradu; bilo ih je oko tridesetak.

Pod komandu postavljenih vlasteoskih i pučanskih starešina stupali su mobilisani Dubrovčani u slučaju opasnosti; oni su držali straže na određenim mestima i u mirno doba. Oružje se nabavljalo uglavnom u Italiji. Velike nabavke izvršene su 1593, 1605, 1610, 1620, 1641 (ponekad su engleski trgovci dobavljali dosta oružja). Veliko skladište sadržavao je arsenal;⁵⁵ bio je pun oružja i svakakve druge opreme, pušaka, sanduka, praha, olova, gvožđa, ferala (ovi su se katkad izdavali pozorišnim družinama za izvođenje komedija). Ratnih brodova u stvari nije bilo, ali su protiv uskoka i gusara polazile fregate i oružane barke; državna ratna galiija nije se pojavljivala na otvorenom moru. Obično su u redovno vreme u luci dubrovačku flotu sačinjavali — samo jedna ormanica. U slučajevima opasnosti naoružavani su manji brodovi, na kojima su posadu sačinjavali plaćeni ili kažnjeni stanovnici zemlje. Protiv gusara su brodovi više puta išli u poteru, upotrebljujući razna ratna lukavstva; kada su uhvaćeni, teško su izlazili iz tamnica. Luku i grad branili su stari bedemi, o kojima su vlasti stalno vodile brigu. Država se starala i za održavanje Velikog i Malog Stona, Podzvizda 1603); 1608 opravljen je gradić Soko, koji je bio oštećen od zemljotresa (Soko je uskoro znatno zapušten, ali je jedna zavera za predavanje utvrđenja u neprijateljske ruke opet obratila pažnju vlasti na ovaj vojni objekat).

Stalno su preduzimate razne mere u vojno-odbranbenom uređenju. U doba rata u Turskoj 1594 donete su odluke o novom načinu zaposedanja pojedinih delova gradskih utvrđenja; 1597 vršeni su popisi vlastele radi odabiranja kapetana; četa od 100 vojnika držala je tada Ploče, Pile, Puntu, Peskariju, Lovrijenac (10), Lužu. Ali je na zidovima bilo malo vojnika. Novi propisi su donošeni uvek sa novim političkim prilikama. U slučaju opasnosti dovođen je u grad veći broj naoružanih seljaka iz okoline, zabranjivan je izlazak iz grada, opremane su ratne lađice, gradskoj straži dodeljivana pojačanja, opravljeni bedemi, naoružavani ljudi u varoši; naročito je živ bio vojni rad oko 1611—1612, u doba velike zavere u gradu, a 1617—1618 je skoro sav grad bio pod oružjem. Uzbune su davane kada bi se približila neka ratna flota, pa i kad bi se turske trupe nakupile u Neretvi ili Hercegovome.

U vezi sa opštim sprovođenjem u život niza odredbi u dubrovačkom životu, nastojale su vlasti da zakoni o regulisanju odbrane grada, kao i drugih vojnih pitanja, dobiju novu i određeniju formu. Uredba od 1624

⁵⁵ Skladište oružja bilo je izgorjelo 1610 godine. J. Luetić, Pomorac i diplomat Vice Bune, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku I*, 262.

određivala je novi broj vojnika na utvrđenjima, kao i način pozivanja pojačanja od 600 seljaka u slučaju opasnosti. Kasniji propisi dali su nove vojne mere: postupak u slučaju dolaska tuđih ratnih brodova, vrlo detaljno razrađeno po stepenima opasnosti. Nove mere obezbeđivale su brzo i efikasno uvođenje stanja uzbune i pripravnosti za odbranu. To se brzo moglo isprobati u praksi 1624, 1626, 1628, 1629, 1630. Zato su 1630 doneti novi propisi, na osnovu iskustava iz dotadašnjeg obezbeđenja grada, svi otvoreno upereni na odbranu od mletačke flote, i sa prilično smelim naredbama za očuvanje severeniteta (ali se to nije sprovodilo u više slučajeva). Kada je 1634 zapretila opasnost Cavtatu, naredjenja za tamošnjeg kapetana morala su vrediti i za buduće slučajeve; 1636 doneta su nova pravila i za Soko. Tako je formirano čvršće i konačno vojno odbranbeno uređenje, koje će isprobati svoju vrednost u nastupajućem Kandiskom ratu.

9. KRIVIČNO SUDSTVO I NOVA POLITIKA

Kriminala je u ovo doba bilo u Dubrovniku veoma mnogo; nije u gradu prolazio dan, a naročito noć, a da neko nije bio izmlaćen, napadnut, ispsovan, ranjen ili ubijen. Kada se zavedila jača stega i disciplina u državi, morali su se strožije kažnjavati »izgrednici«.

Nije bilo malo ubistava na teritoriji Republike; samo 1601 dogodilo se oko 8 slučajeva. Vojnik Stjepo ubio je 1609 oficira jer ga je ovaj tukao na egzerciru. Ubica je po zakonu kažnjavan najstrožom kaznom. Raspisivane su velike ucene radi otkrivanja zločinaca. Kada je 1606 stradao Ivan, nezakoniti sin Junija Gradića, objavljeno je da prokazivača ubice čeka nagrada od 1000 perpera. Ubice Ivana barutara, Matija Tuzižić i Frano iz Ferma, učenjeni su 1636 sa 600 dukata. Ubistva su vršili i stranci, što je dovodilo do diplomatskih prepirki. Francuz Gijom Karten ubio je 1604 nekog engleskog mornara na Lopudu, neki Mahmud Hercegovac ubio je 1601 na granici čobanina Jurišu Nikolića.⁵⁶ Uhvaćene ubice čekala su vješala na Dančama. Jedan Budvanin je 1608 obešen, pa je leš raščerečen i delovi su postavljeni na raznim mestima; slično se dešavalo 1601, 1607, 1612.⁵⁷

Smrtnu kaznu nisu vlasti izricale samo za ubistvo. I iz raznih političkih razloga mogla se gubiti glava. Đuro Dolistović je 1598 pozvan pred senat, uz pretnju da će inače biti proglašen za »ribela«, što je povlačilo zaplenu imanja i smrt. Onima koji bi pljačkali na tuđoj teritoriji zaprećeno je 1609 istom kaznom (da bi se sprečilo jatakovanje uskocima); rušenje kuće, ucena i vešanje čekali su prijatelje Senjana. Kada su vlasti 1635 otkrile zaveru za izdaju grada Sokola, na tajnom suđenju osuđeni

⁵⁶ Lamenta de intus et de foris 11, 114'. Uputstvo poklisarima od 26 IV 1601, Akta 40/1806.

⁵⁷ Smrtne kazne izricane su još 1601, 1603, 1604, 1608, 1616 (dve), 1618, 1621, 1623, 1638 itd.

su učesnici na smrt (isprva samo u odsustvu). I u lastovskoj buni i u »savojskoj« zaveri osuđivani su ljudi na smrt iz političkih razloga. Jednog hercegovačkog ubicu pokosila je »groznica« u zatvoru, a njegov brat se »sam« obesio u tamnici (ovo je dovelo do teških političkih sukoba sa bosanskim Abas-pašom). Neki turski hodža imao je 1645 biti ubijen otrovom koji bi načinili dubrovački lekari. I Ivanu Mar. Nalješkoviću se 1641 zlo pisalo u tamnici. Sitniji ljudi lakše su gubili život: zbog krađe je 1590 obešena jedna sluškinja, a 1585 stradao je lopov Đuro Đonov, Grk sa Peloponeza, naseljen u Dubrovniku kao obućar.

Ponekad su se ljudima glave mogle odseći i zbog sasvim čudnih stvari. Marin Jeličić je 1636 upozoren da ako za 6 meseci ne »konsumira« brak sa Katom, kćerkom nekoga brijača, a svojom zakonitom ženom, »ima mu se odseći glava čim padne u ruke vlasti«, a ucenjen će biti sa 100 dukata. Kada je neko godine 1617 ukrao jednu arhivsku knjigu, punu značajnih poslovnih ugovora i obveznica (Diversa de foris broj 20), objavljeno je da krivca ili učesnika čeka strašna kazna: pogubljenje!⁵⁸ Smrtna kazna je 1620 proglašena za one koji bi izvozili opsečen novac za Tursku. Kada se 1645 vodio proces protiv Nikole Grapija, on je već bio mrtav. Tada je pala ovakva presuda: načiniće se kip pokojnikov sa upisanim imenom i javno obesiti tri dana, jer je Grapi »falsifikovao knjigu ureda za vinarstvo, ubijao, krao, proneverio državni novac.« »Statua« je sa omčom o vratu izneta iz zatvora, vođena na magarcu po gradu i krvnik je otrpazio na Danče, dok je zvono za osuđenike zvonilo pri »vešanju«.⁵⁹ Na smrt su, u pojedinim slučajevima, osuđivani i razni »teži prestupnici« (slučaj Jevrejina Ješuruma).

U gradu je neprestano bilo mnogo tuča i fizičkih obračunavanja. Mačevi su lako potrzani na ulici. David Salomon i David Miranda tukli su i čupali bradu Arbanasu Gegi Gasparu 1606, neki Bosanac je dobio batine 1608 dok je od trgovca u radnji kupovao naočari; u martu 1629 tuklo je u gradu dvadeset Turaka jednoga Venecijanca, a Baranin Alija je Mlečanina cepanicom udario po glavi. Dvojici Engleza odobrio je senat 1631 da se noću slobodno šetaju ulicama, ali — bez oružja; sigurno to nisu smeli, ali su ostali ljudi baš zato smeli izlaziti. Kada je Jako Aleksić iz Plevlja išao sa konjima na more, razbili su mu kamenjem glavu kod Brgata; ovaj je način obračunavanja iz daljine bio veoma omiljen. Đora Fr. Rastića zasule su nepoznate osobe kamenjem jedne noći. Ovo oružje su često upotrebljavale i žene. Žene su uopšte stalno bile umešane u ovakve slučajeve, najčešće doduše kao žrtve. Vojnik Petar je na trgu

⁵⁸ Prima pars est de faciendi publicam proclama ad lodiam communis ut si ille penes quem extat liber diversarum de foris cancellariae de 1609 in 1610 non restituet eum infra dies XV proxime futuros, vel sciens quis eum habet nisi illum habentem in dicto termino accusaverit, cadat et cecidisse intelligatur in paenam capitalem, ut dicitur della vita. Cons. rog. 85, 199'.

⁵⁹ Na tablici kraj sramnoga stuba stajao je natpis: A perpetua memoria del gravissimo delitto di quondam Nicolo Grappi appeso in statua alle Danze, il quale essendo ministro e scrivano publico rubbò o defraudo in vita sua, viziando li libri dell'offitio in grossa somma il publico. Slikar Petar izradio je kip za 19 perpera (račun od 21 IV 1645).

izmlatio neku udatu ženu sa kojom se bio svadio (1608), a 1609 su nekoj ženi napasnici hteli kosu odseći. Već psovanja, grdnji i udaraca, što žene sa sela nisu odmah pristajale da se odazovu kome mladome vlastelinu, bilo je neprestano. Mnogo je mlade vlastele posmatralo dok je 1600 iznad Pila Marin Bunić pokušavao da siluje Konavljanku Lucu, sluškinju trgovca Ivana Lupi. Oko takvih slučajeva nije bilo mnogo galame. Ali kada su vlasti pomislile da su neka sluškinja i neka druga žena pošle po sličnom poslu Turcima, preduzeta je 1604 stroga istraga. Razni napasnici plemići nisu kažnjavani, ali su lako prolazili i pučani. Psovanja je naročito bilo mnogo; stare sudske knjige pune su pretnji, uvreda, grdnji.⁶⁰ Lopovi su bili stalno na poslu; pesniku Primojeviću ukrali su vrata sa kuće. Nerećne sluškinje su katkada bežale od zlih gospodarica i odnosile poneku stvar; vlasti su onda preduzimale stroge mere i raspisivale ucene za pronalaženje odbeglih devojaka. Naročito su vlasti oštro intervenisale kada su pojedinci izvršavali nedela protiv crkve. Izjutra 21 marta 1607 nađeni su »sramotni leci« na oltaru katedrale. Sud je zločinca ucenio sa 200 dukata. Zbog jedne obesvećene slike nuđeno je isto toliko 1624 godine. Ko bi otkrio nepoznate ljude koji su razbili prozore na nadbiskupovoj palači, mogao je zaslužiti 300 dukata. Raznih »letaka« i pogrdnih pesama i natpisa bilo je često po gradu. Vrata na kući lekara Leona Kabilja bila su uprljana juna 1608 pa je u luži prokazivaču nuđeno 200 dukata. Lepljenje hartija sa pogrdnim pesmama preneli su trgovci čak i u neke balkanske kolonije. To je, uostalom, bio poznat mediteranski običaj.⁶¹ Januara 1611 ucenjeni su sastavljači letaka protiv države sa 1000 perpera. U aprilu 1612 opet su lepljeni leci i ucenjeni sa celih 500 dukata. Juna 1627 nuđena je onome ko prokaže »autora« paskvila ogromna suma od 1000 dukata!⁶²

Dosta je sporova bilo oko agrarno-feudalnih pitanja. Pero Bukočević iz Cavtata žalio se u januaru 1608 da ga je pesnik i kancelar cavtatski Oracije Mažibradić napao, zahtevajući svinjskoga mesa »kao (vlastelinski, feudalni) poklon«; kada je seljak odbio, pesnik se koristio time što je bio jači od seljaka. Prilikom prodaja imanja upozoravani su stari posednici, susedi i seljaci da pod pretnjom kazne moraju priznati novo stanje te se ne mešati u posed i nanositi mu štetu. Mnogi seljaci su od strane vlasti, uime gospodara, pozivani da se odmah vrata na zemlju koju su

⁶⁰ Roffiana de Turchi, becho fututo, becho cornuto, becho forfante, putana de Turchi, putana franzchata, churvin gubav ovne, vi ste iebeni iarzi, roffiana de Hebrei itd. Za filologe mnoge uvrede mogu biti od interesa. Đon Đore Palmotić pevao je 1646 »govnušinu pripjevati / spravite se pjesni moje« u »Govnijadi« koju je diktirao svome »kandjilijeru« dok je bio knez u Konavlima! Rad JAZiU 71, 154. Celi tekst: Đ. Körbler, Grada 10, 135.

⁶¹ A u noći ka 24 decembru 1610 — »questa notte proxime passata la terza volta e stato depincto sulla porta di casa di Pietro di Martino sartore un membro virile . . . con ingiostro«. Akta 63, Processi 1601—1663.

⁶² Secreta rogatorum 4, 48. Cons. rog. 90, 151'. Bilo je mnogo raznih prestupa. Mesar Pavo morao je rasterati svoje ljute pse, pod pretnjom od 2 meseca zatvora; 1607 naredeno je da se psi ne smeju puštati ulicama, pod pretnjom kazne od 25 perpera; za svakog ubijenog psa plaćala je država 1 perperu. Cons. minus 68, 95'.

bili napustili; vlasti su neke seljake za ovakve krivice kažnjavali sa po mesec dana zatvora.⁶³

Vlasti su stalno izricale mnogobrojne kazne, te je uvek bilo ljudi u raznim tamnicama, ili su optuženi slani na prisilni rad, prisilne službe.⁶⁴ Telesne kazne nisu bile onako uobičajene, kao što to izgleda po starijim zakonima za ranije vekove. Ali je ne samo primenjivana tortura, kao i u celome svetu toga doba, već su se neki krivci i u zvaničnim presudama kažnjavali telesnim kaznama. Tortura je bila vrlo česta; u knjigama državnih izdataka stalno se navode troškovi za »davanje torture« nekom optuženiku.⁶⁵ Sa bičevanjem se nije suviše štedelo, ali su šibe, razume se, pogađale samo pučane (primeri 1594, 1595, 1601, 1614, 1627 i t. d.). Interesantno je da su vlasti 1605 izrekle presudu protiv Petra Đure Gradića — sečenje desne ruke i progonstvo! Vlasti su umele da kombinuju razne kazne. Ko je imao biti bičevan, vođen je još na magarcu po gradu. Ivan Lučić iz Konavala dobio je poznata »tri udarca«, srušena mu je kuća i još je poslan da godinu dana bude galiot (1595). Lastovljanin koji je 1601 osuđen na zatvor, dobio je i šibe. Jedan krijumčar soli stajao je 1624 celi dan na berlini (sramotni stub), tri dana radio na teškom mestu u solani, a onda je postavljen na magarca, vođen oko radilišta; najzad, vraćen u grad, išiban je kraj stuba. Odbegla sluškinja Anukla imala je 1627 biti vođena na magarcu po gradu, a zatim bi je vezali za berlinu, išibali, žigosali usijanim gvožđem po čelu i po obrazima, posle čega sledi večno progonstvo. Razume se da je bilo razlika u primenjivanju ovakvih kazni prema staležu okrivljenika. Kada je 1617 doneta odluka da se država ne sme napuštati bez daljega naređenja, prekršilac vlastelin dobio bi 500 dukata i godinu dana zatvora, a pučanin — godinu dana veslanja i »tri udara« (umesto novca, t. j. vlastelin je telesnu kaznu mogao otkupiti novcem).⁶⁶

⁶³ Kmet jednoga Držića, Živko Lovrijenčev iz Čepikuća, dobio je 1643 nalog da se u roku od 2 meseca vrati kući, tamo živi i daje »poklone«, inače gubi sve popravke kuće, vrta i nema prava ni našto. Petar Krilin sa Pelješca morao je da se vrati kući gde je rođen i gde je kmet, pod pretnjom — mesec dana prisilnog rada: *Up. i Diversi e possesso de criminali* 10, 46, 54, 105. Malo veće je 1629 rešilo da žena Gospara Slavacata može osloboditi jednoga kmeta »a personali servitute tantum, sine tamen preiudicio pochlororum et afflictuum ac aliorum onerum, quod habet erga dictam eius patronam et suos heredes, et in premissis facere scripturas opportunas.« *Cons. minus* 74, 122'. Pri prodajama kuća vlasti su terale napolje stare vlasnike ili zakupce u korist novih posednika, preteći »neposlušnicima« prinudnim radom na javnim građevinama.

⁶⁴ Bilo je na galiji državnoj 1620 mnogo osuđenika, koji su veslali po 15 dana; neki su bili osuđeni mnogo ranije, pa su tek sada izdržavali kaznu. Marko Franović, obučar iz Kotora, dobio je mesec dana veslanja. *Guardie* 54, 6 (*Libro delli condenati alla galiota* 1620). *Up. Guardie* 57.

⁶⁵ Na primer *Detta* za 1643, f. 73', *Detta* 1645, f. 110. Interesantno je u jednom slučaju iz 1594 pratiti kako okrivljenik priznaje svoju krivicu, ali tek posle dugih muka o konopcu (*Criminalia* 20, *Sentenze delli condanati a morte e di membro* (1557—1667), 132). Matko Kašitić iz Kupara vikao je 1594 da priznaje sve samo zbog torture; obešen je 20 XII 1594. Još neki detalj: P. Popović, *Tortura u Dubrovniku XVI veka*, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 347—9.

⁶⁶ Kada su 1610 propisane kazne za prekršitelje uredbe o maškarama, bilo je određeno za vlastelu i građane 3 meseca zatvora ili 100 dukata, a za »prostake« tri meseca veslanja na galiji, bez prava otkupa novcem. *Cons. minus* 69, 8'.

Izgnanika je u ovo doba bilo naročito mnogo u svim zemljama Mediterana, naročito u mletačkim i španskim posedima. U Dubrovniku je to bila česta kazna za plemenite ljude, umesto zatvora ili smrti, što bi za slične krivice očekivalo »prostake«. ⁶⁷ Oko 1630 prognano je i nekoliko plemića za teške krivice u daleko progonstvo, u Beograd; tamo je bio isprva prognan i lekar Kraso, za koga su vlasti mislile da je mletački špijun (iskusio je i torturu, a kasnije, kada je u Turskoj postao lekar velikog vezira, bio je od vlade cenjen kao »vrlo verni sin domovine«). Najgora je vrsta progonstva bila ona kada je čovek osuđivan da bude sužanj u tuđoj državi; obično su takvi krivci slani da budu galeoti na stranim galijama, te nije bilo teškoća da li će ih inozemstvo primiti.

Lastovljanin Marin Đivojev osuđen je 1601 »da za tri godine bude lišen aktivnog i pasivnog prava glasa na otoku Lastovu«.

Ovi podaci, probrani kao siptomatični slučajevi između ogromnog mnoštva, pokazuju mnogobrojnost i raznovrsnost krivičnih prestupa, postojanje telesnih kazni, slanje građana u tuđe roblje, lakoću u kažnjavanju pučana, trajnost i redovitost u deliktima, uznemirenost i mediteransku nesigurnost u zemlji, stav vlastele u sudovima koji nije uvek samo iščekujući, kao i različite kazne za iste prestupe, ako se radi o licima različitih staleža. ⁶⁸

Vlasti su preduzimale razne mere, naročito u doba sprovođenja novih ekonomsko-finansiskih zakona, da spreče prestupe i kriminal, osobito onaj koji je zadirao u položaj vlastele i njenih poseda i ugleda.

Da bi sprečile neredе o karnevalu (Stanac je još lako prošao), najstrože je zabranjeno da maskirana lica nose oružje sa sobom. Po propisu iz 1620 maškare u šetnji po gradu nisu smele nositi mačeva; kazna je iznosila 200 dukata za vlastelina i pučanina, a za sirotinju dva meseca zatvora. Posle dve godine određeno je da maskirani ljudi ne smeju prisustvovati povorkama niti nositi mačeve, pod kaznom od 100 dukata, odnosno dva meseca zatvora. I 1631 su donošene naredbe protiv nošenja

⁶⁷ Pavle Gundulić i Benedikt Beli prognani su 1597. Za Belija se posle raspitivao sam Kapudan-paša u Carigradu i tražio da prognanik bude pomilovan.

⁶⁸ Krileta Sinkov iz Ljupca uhapšen je 1587 kao lopov; silno se otimao u mučionici, a uskoro je pobjegao sa roblje. Novi proces je otvoren protiv njega 1593. Govorilo se protiv njega kako se hvalio da je pljačkao i hvatao vlasteoske gospođe i kćerke, da ih je dovodio sebi »i od njih činio što je hteo, a govorio je o njima i nečasne reči, i da im on nanosi sramotu, isto kao i drugim ženama iz sela« (Gromača). Krileta je pričao da se poturčio, neprijateljima je pretio paljenjem domova i svuda se hvalio šta čini i šta će činiti sa vlasteoskim damama. Jeo je meso petkom, olako pretio ubistvom, bez ozbira na zaštitu državnih organa, pokazivao beli turban; govorio je da ide za Hercegnovi odakle će zajedno sa poznatim gusarom Moskom (iz Šibenika) pljačkati vlastelu i otimati im žene. Znalo se da ga neki računaju u svitu kliškoga bega. Zbog ovog ludog i vatrenog protivnika »reda i sklada« koji je sablažnjavao svet pričama o plemenitim lepoticama i otvoreno se suprotstavljao disciplini, razume se da su u Dubrovniku mogla doći u obzir jedino vešala na Dančama. U proleće 1610 vodio se jedan proces u kome je vlastima bilo mnogo važnije nije li neko dete dva puta kršteno, nego da li je uopšte izvršen prestup.

oružja.⁶⁹ Dvoboji su zabranjeni 1630, jer su to često bili izgovori u raznim tučama i ubistvima; inače izgleda da kavgađžije nisu volele otvorene borbe sa oružjem u pravom dvoboju.

Senat je motrio na mlade krivce. Pet senatora je 1614 izabrano da bdiju nad »držanjem i časnim životom omladine« (ovakav je predlog 1617 propao). Sve je to, razume se, bilo ništavno. Ali i pojedinačne mere, katkad samo ponavljanje vrlo starih propisa kao i osnažavanje starih pravila, u okviru mnogih drugih zakona i uredaba nove politike, služile su uspostavljanju discipline u zemlji; čak i pojedinačne vanredno stroge kazne igrale su svoju ulogu u održavanju političke vlasti vlastele i u zavodenju jačega reda. Vlasti su mnoge procese vodile »da se pravda zadovolji« i izricali lake ili teške egzemplarne kazne ili su zataškavale slučaj; uvek je stradao mali čovek, i bila je velika senzacija kada su 1611 mučena dva vlastelina.

10. O MATERIJALNOJ KULTURI DUBROVČANA

Mnoge žalbe i priče o »očevidnom propadanju« ne treba shvatati od reči do reči. Dok su mletački državnici jadikovali što je propala »Gospodarica mora«, stranci su se divili njenu bogatstvu; onaj kralj koji je politički najviše prezirao Serenisimu, rado je slušao o njenim karnevalima. U Dubrovniku nije bilo mnogo drukčije, razume se, u manjim razmerama. Inventari, testamenti, trgovački ugovori, založnice i t. d. daju sliku jednoga života koji je za više slojeve mogao biti veoma ugodan. Znatni prihodi od banaka, trgovina i brodova, uz zemljišnu rentu, slivali su se u jedan uzan krug ljudi. Čuveni Vice Bune, visoki španski funkcioner a kasnije dubrovački konzul u Napulju, ostavio je 1614 vrlo veliku zaostavštinu, stečenu doduše van domovine.⁷⁰

Ostavio je mnogo nakita i dragulja, za stotine dukata, silno srebro, 52 tanjira, 14 »kandelijera«, 6 nosiljki, 1 pisači sto »kineski u reljefu«, 5 »skritorija«, skoro 50 skupocenih stolica, sanduke od američkog drveta, šatore, 13 sagova, među slikama 12 flamanskih radova, 12 slika careva, 5 portreta i još 11 slika; imao je veoma mnogo dragocenoga tekstila, i to iz svih krajeva sveta: turskoga, indiskoga, persiskoga, portugalskoga, brabantškoga; bilo je dosta oružja, preko 120 košulja, 55 stolnjaka, 60 jastuka, prostirki, kapa i t. d. Nisu svi u Dubrovniku bili kao Bune, ali su mnogi učestvovali u nabavi stvari koje je on ostavio, i imali su raskošne zgrade, odeću, dragulje,

Slika je bilo svuda. Ivan Rozić imao je u brijačnici 7 slika, Benša Alegreti u salonu 4, a u sobi 5; Konavljanka Mada Markova imala je 4 slike svetaca, mali trgovac Jakov Paskvić — 20 slika, pored »portreta Mitridata«. Božo Georgirio imao je ikonu sv. Lorenca i 6 slika, uz 12

⁶⁹ Već 1606 bilo je zabranjeno nošenje štiletu, pa čak naređena i obavezna predaja toga oružja vlastima; za izradu štiletu imala se majstoru odseći desna ruka. Vlasti su opet pazile da ne bude velike gužve oko kapija i crkava u igri i zabavi.

⁷⁰ O životu ovoga diplomate J. Luetić, nav. delo, 255—266.

malih portreta vladara, a u svome salonu još 11 slika. Paskal Lupi držao je sliku »ugarske kraljice«, portret svoga brata Nikole, ilustracije za 4 godišnja doba, ikone i još jednu sliku svoga brata opata. Pesnik Krivonosović imao je u svojoj gruškoj kući 7 slika a u Dubrovniku 6 slika. Kata Bogašinović iz ulice Lučarica imala je puno slika svetaca, kao i Mara Babić iz Pustijerne. Jakov Pelandi je u svojoj radnji tekstilne robe držao sliku Gospe, a kod kuće imao još 20 slika. Marin Sorkočević iz široke ulice imao je slike svetaca, lavova, a u Gružu još 15 slika. Kod zlatara Paskvića nađeno je 10 slika, kod Ivana Boljini — njegov portret i 9 slika. Marin Batitore imao je više portreta članova svoje porodice. Beogradski trgovac Antun Nik. Činkvantini imao je na domu 18 slika. Frano Tome Sagri piše u testamentu 1630: »U kući u kojoj se nalazim imam sliku Gospe, odlično izveden flamanski rad, koju je dobio na dar i kao priznanje moj ded Frano zbog vernosti alžirskom kralju Hajredinu Barbarosi«. Sliku je Frano priložio jednoj šipanskoj kapeli. Trgovac Nikola Bogoslavić imao je u Sofiji 1643 »jednu Gospu od zlata, šetar anđela od zlata uokolo indorana zlatom i perlicami malijem«, i još dve »Gospe«, založene za 92.000 aspri. Kata Frana Butki imala je sliku sv. Đurđa i »jednu sliku sa naslikanom Italijom«. Kod Dinka Fačende zapisano je 5 slika i portret pok. Marina Stefanija, pored 22 druge slike; u domu Testa na Pilama bilo je 11 slika. Paula, udova Dinka Fačende, u mladosti vrlo čuvena lepotica, ostavila je 1637 i desetak slika. Imala je i 15 portreta rimskih careva. Kod raznih vlasteoskih porodica pominju se više puta »slike predaka« i način deobe ovih slika, prilikom »emancipacija«. Ali je slikarski zanat bio gotovo sasvim propao, u poređenju sa ranijim vremenom.

Nakita i dragulja imali su bogati ljudi vrlo mnogo. Veoma se dugo zadržavao stari porodični nakit; on se jako cenio, darovao najdražima, zalagao, prodavao, nasledivao, plenio za dugove, davao u poklad i t. d. U ostavinama je bilo mnogo prstenja, raznoga — sa dijamantima i draguljima, narukvica, okovanih noževa, ogrlica, bisera, srebrnih bokala, kutija, čaša, »bačila«, viljušaka, mletačkih kristalnih čaša, brojanica, lančića, korala. Pavle Gučetić (umro od kapi u noći ka 2 februaru 1635) ostavio je 30 srebrnih viljušaka. Skupocenog pribora za jelo bilo je u svim bogatim domovima. U jednom popisu iz 1623 bilo je raznih skupih predmeta (dragulji, suđe, lepeze, ćilimi, vezeni »kušini«, ogledala, marame, rukavice) za skoro 9.000 dukata! (između ostalih stvari, nalazio se i jedan okovratnik »alla inglese« od 12 dukata).

Knjiga nije baš bilo mnogo u privatnim kućama. Pasko Lupi je 1636 ostavio 185 svezaka dominikancima.⁷¹ Pesnik Krivonosović je imao 11 knjiga. U drugim zgradama se pominju knjige, ali ne uvek. Frano Gavrić, kancelar vunarskog ureda, imao je 20 štampanih knjiga, Ivan Marković

⁷¹ Na osnovu nekih spiskova može se utvrditi šta se najviše posedovalo. Bilo je mnogo klasičnih pisaca, teoloških knjiga, istoriskih stvari. Jedan slučaj: *Diversa de foris* 22, 194. U stvarima Marina Batitora nalazile su se i »due libretti, uno di gramatica del sedicino et altro di Maicrocosmo del rosario« (1644). Iz XV veka očuvano je mnogo više podataka o knjigama u Dubrovniku (serije Div. not. i Div. canc.).

imao je 1637 nekih 40 knjiga. Inače su uobičajene cifre 4—7 (postojale su razume se, velike samostanske knjižnice).

Oružja je bilo vrlo mnogo i u svakoj kući: arkebuzi, lovačke puške, puške, pištolji, balestre, bodeži, sablje, mačevi, halebarde, rogovci za barut, sve različitih vrsta.⁷²

I pored sve prenaseljenosti unutar grada, bilo je dosta prostorija kojima su raspolagale bogate obitelji (što ne znači da su one bile male po broju). U takvim stanovima bilo je mnogo raznoga pokućstva. Jedan od glavnih objekata bila je »kasa« — kovčeg (umesto današnjeg ormara). Često umetnički ukrašen, on je služio za mnoge potrebe. Stolice nisu nedostajale: od orahovine, velurske, kožne fotelje, slamne sediljke, stolice »starinske«, mletačke; pominju se i klupe za sedenje i manji kovčezi po prostorijama. Stolova je bilo vrlo različitih. Ljudi su imali drvene stočice, orahove stolove, stolove za objedovanje, pisane stolove i t. d. Ormara je bilo malo. Svuda je u kovčezima bilo vrlo mnogo ruha i odeće. Svilene čarape, mintani, »veste«, dolame, košulje, komadi tekstila, šeširi i t. d. bili su natrpani u »kase«. Bilo je mnogo turskih stvari; na polju nošnje i nakita osetio se u Dubrovniku turski uticaj još pre nego što su prvi janičari došli na dubrovačku granicu; tada su bile iščezle stvari »na bosansku« i »na ugarsku« i svuda su se pojavljivali predmeti iz turske nošnje i »na tursku«. Razume se da je svuda bilo mnogo italijanskih predmeta.

Sem kovčega sa odećom, oružja, stolica i slika bilo je po kućama još mnogo drugih stvari. Posude je bilo dobro zastupljeno: carigradski tanjiri, bokali, veliko obilje majolike, lampe, kuhinjski pribor; bilo je puno bakarnih školjki za salatu, kalajnih tanjira; madraci, slikana platna, drveni kreveti, slamarice nisu nedostajali. Satova je bilo veoma malo. Muzičkih instrumenata je bilo retko (spineti, violine, klavičembala). Među ličnim stvarima bilo je i naočari za daljinu i t. d.

Domaće zanatlije proizvodile su mnoge stvari, a iz Italije i drugih zemalja uvozilo se isto tako dosta robe za domaću upotrebu. U jednom spisku pominju se i »četiri stola od oraha od Bulgarije«. U dobro snabdevenim radnjama bilo je najraznovrsnijih stvari: italijansko platno, biber, bakar, živa, gvozdena žica, čelik, padovanski gajtani, razne boje (grana, indigo i t. d.), viljuške, igle, zrcala, čekići, kovčezi, burad, pera za pisanje, igraće karte, mletački šeširi, vreće, naočari, gvožđa za lampe, holandske sitnice, knjige (dućan Jakova Pelandi). Kod apotekara bilo je svakakvih lekarija, ulja, metala, masti, mirodija, sirupa, vodica; u spisovima dužnika pojedinih »drogerista« zastupljeni su veoma široki gradski krugovi.

Mnogobrojni dokumenti o materijalnoj kulturi ovoga doba govore o njenu relativno visokom nivou, sličnom onome iz ostalih mediteranskih gradova, odakle su Dubrovčani i dopremali za svoj grad mnogobrojne predmete, mode i navike. Novi uticaji prodirali su ovde ne mnogo kasnije nego u drugim gradovima Sredozemlja.

⁷² Na brodu Frana Slavića bio je 1627 i »jedan luk sa strelama na tursku«, a drugi su imali i balestre.

R é s u m é

LA NOUVELLE POLITIQUE ÉCONOMIQUE DE DUBROVNIK AU DÉBUT DU XVII^e SIÈCLE

Depuis la fin du XVI^e siècle on pouvait apercevoir dans la République de Dubrovnik une crise économique, dont les symptômes étaient visibles dans toute la Méditerranée. Au Levant s'affirmait la concurrence des navires occidentaux et de leurs marchandises au dépens du commerce des métropoles des commerçants qui étaient les intermédiaires traditionnels dans cette partie du monde. La marine marchande ragusaine a diminué de 33%, et jusqu'à 30% des exportations ont passé entre les mains des commerçants juifs. Le nombre des habitants restait stationnaire, les colonies dans les Balkans étaient en décroissance et le nombre des commerçants turcs (Juifs, Arméniens, Grecs) augmentait. De 1501 à 1560, le Grand Conseil avait reçu 711 nouveaux nobles, tandis qu'en 1601—1660 il n'en a reçu que 322. Aussi a-t-on pensé en 1644 d'accorder la noblesse à toute personne qui fonderait une manufacture dans le pays. Le gouvernement était obligé de mettre sur pied tout un système de mesures afin d'adapter sa politique aux nouvelles conditions en Méditerranée et au Levant et d'arrêter cette décadence. Entre 1620 et 1630 on a arrêté une série de mesures d'économie. Pour augmenter les revenus de l'Etat, on augmenta les droits de douane, les taxes et divers impôts, mesures rendues nécessaires par la diminution de la valeur de l'argent dans toute l'Europe. En 1640, les Ragusains avaient en dépôts environ 390.000 ducats dans les banques étrangères, ce qui était plus que tous leurs capitaux placés dans la navigation ou dans le commerce balkanique.

Le gouvernement favorisait l'augmentation de la production locale: salines à Ston, renouveau des ateliers de production textile, facilités accordées aux constructeurs de navires, tentatives d'organiser de petites manufactures. La politique monétaire était caractérisée par la frappe de pièces plus légères de dinars d'argent, tandis que la fausse monnaie, très répandue dans toute la Méditerranée, fut rigoureusement punie. Néanmoins, la valeur de la monnaie ragusaine ne cessait pas de baisser par rapport à celles des villes d'Italie et des pays européens en général. Elle se trouvait dans la même situation que l'aspre turque.

En même temps, une énergique lutte contre le luxe fut inaugurée et une série de lois somptuaires furent promulguées. Diverses mesures assurèrent le petit commerce frontalier avec l'arrière-pays immédiat, le contrôle des colonies balkaniques (qui expédiaient vers la métropole de grandes quantités de marchandises levantines et qui jouissaient d'une autonomie dans les villes turques), l'approvisionnement de la ville en blé et vin ainsi que la construction d'une grande quarantaine. Des lois d'organisation militaire contribuèrent à l'amélioration de la défense du pays. Dans le domaine de la criminalité, si répandue à cette époque en Méditerranée, le gouvernement a, par des mesures très sévères, rétabli l'ordre et respect dû aux autorités. Tout ce système de diverses mesures, appliquées surtout entre 1620 et 1630 et dans la première moitié du XVII^e siècle en général, est l'expression d'une nouvelle politique économique de Dubrovnik, dont le but était d'adapter la vie de cette république commerciale à la nouvelle situation en Méditerranée.